

Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel I. De provincie Utrecht

bron

*Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel I. De provincie
Utrecht.* W. Leijdenroth, Utrecht 1908

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_voo016voor03_01/colofon.php

© 2013 dbnl

Voorwoord.

Bij Koninklijk Besluit van 7 Juli 1903, N°. 44, werd ingesteld eene Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst.

De taak dezer Rijkscommissie is: het samenstellen en uitgeven eener geïllustreerde beschrijving van alle in Nederland aanwezige gebouwen en voorwerpen, dagteekenend van vóór 1850, die belang bezitten als uiting van kunst, of om eene er aan verbonden historische herinnering. Aldus zal worden verkregen een handboek, waarin men over de aanwezigheid, de artistieke of historische waarde en den toestand der monumenten van geschiedenis en kunst uitvoerige inlichting kan vinden en tegelijkertijd een volledige en betrouwbare bron voor de Nederlandsche kunstgeschiedenis.

Ten einde dit groote werk, dat vele jaren zal vorderen, met meer kennis van zaken te kunnen ondernemen en tegelijkertijd zoo spoedig mogelijk een overzicht te kunnen geven van al wat het behouden waard is, besloot de Rijkscommissie aan te vangen met de bewerking eener 'Voorloopige Lijst' der monumenten, waarin alleen gebouwen en met gebouwen samenhangende voorwerpen kort worden vermeld.

Voor het thans verschijnend eerste deel dezer lijst, bevattende de monumenten der provincie Utrecht, zijn de gegevens door onderzoek ter plaatse in 1904 en 1905 verzameld door Mr. S. MULLER FZ. (de gemeente Utrecht), Mr. J.C. OVERVOORDE (de gemeenten ten zuiden van de spoorweglijn Woerden-Utrecht-Ede) en den secretaris der Commissie (de overige gemeenten).

De monumenten zijn in deze lijst gerangschikt volgens de gemeenten, in welke zij worden gevonden, en deze laatste in alphabetische volg-

orde geplaatst, naar de spelling der ‘Woordenlijst’ van het Aardrijkskundig Genootschap. Binnen elke gemeente geschiedt de vermelding der monumenten steeds volgens deze indeeling:

- a* Voorhistorische, Germaansche, Romeinsche en Frankische oudheden.
- b* Verdedigingswerken.
- c* Wegen, bruggen, grensstenen, schamppalen, kruisen, pompen, enz.
- d* Burgerlijke openbare gebouwen.
- e* Kerkelijke gebouwen.
- f* Gebouwen voor onderwijs en liefdadigheid.
- g* Particuliere gebouwen.
- h* Musea en Varia.

Aan de vermelding van gebouwen zijn toegevoegd: eene opsomming hunner voornaamste onderdeelen, hunne juiste of vermoedelijke dagteekening (aangegeven door een eeuwcijfer, zoo mogelijk gevolgd door eene der letters a, b, c, d, ter aanduiding van het kwartaal) en enkele historische gegevens, voor zoover die in voor de hand liggende literatuur werden gevonden en betrouwbaar geacht.

De Rijkscommissie wenscht echter te verklaren, dat het werk, ook in dit opzicht, uitteraard een geheel voorloopig karakter draagt.

Voor op- en aanmerkingen houdt zij zich dan ook dringend aanbevolen.

De Rijkscommissie voornoemd,

De Voorzitter: Dr. P.J.H. CUYPERS.

De Secretaris: JAN KALF.

Abkoude-Baambrugge.

In de moderne NED. HERV. KERK te Baambrugge een klok door Johan Dop (1651).

Kasteel LOENERSLOOT, XIIIe eeuw, omstreeks 1770 geheel gewijzigd, met oorspronkelijken donjon, eenige vertrekken XVIII c, familieportretten (Martini Buys), waaronder drie van Palamedes, oude afbeeldingen van het slot.

Aan den Angstel een koepel (XVIII d) van het buiten VALKENHEINING, en een hek (XVIII d) bij GEYNWENS.

Aan het Gein de buitens GEYNWYCK, POSTWYCK en LINDENHOFF met min of meer achttiende-eeuwsch karakter.

Abkoude-Proosdij.

De NED. HERV. KERK (HH. Cosmas en Damianus) is een driebeukige, baksteen kruiskerk met toren (eerste helft XV), aangebouwde portieken (XVII) en achtkante grafkapel met beeldhouwwerk van J.B. Nijs (1723). Gemetseld kruisgewelf in den toren, overigens houten welving. Zij bevat:

Choorhek (XVI b).

Doophek (XVII b).

Preekstoel (XVI d), rugstuk XVII a.

Twee banken (XVIII).

Koperen doopbogen, lezenaars en kandelaars (XVII en XVIII).

Drie rouwborden (XVII).

Zerken uit de XVIe eeuw en later.

Klokken van Jan Tolhuis (1537) en Henricus Meurs (1641).

De R.K. KERK bezit:

Vier koperen kroontjes (XVII).

Zilveren godslamp (XVIII a).

Preekstoel (XVIII d).

Orgelfront uit de groote kerk te Gouda (XVI c).

Twee houten beelden (XV d) en eene Madonna (XVI a), de laatste in modern altaar.
 Geborduurd choorkapschild (XVI b).
 Verguld zilveren gedreven monstrans (XVI d), kelk (XVII d) en ciborie (XVII c).
 Gedreven zilveren wierookvat ($\pm$ 1700).

Van het slot ABKOUDE bestaan eenige overblijfselen der grondslagen.

Deur en lantaarn (XVIII d), Hoofdstraat A 85.
 Hek (XVIII a), daartegenover.
 Gevelsteen (1559) bij de hofstede STARNHEIM aan het Gein.

Achttienhoven.

Het RAADHUIS, baksteengevel met ankers (XVI d), bevat een kast (XVIII a).

Aan de Vecht: eenvoudig ijzeren hek tusschen vier gebeeldhouwde hardsteenpenanten met: Roosendaal Anno 1705.

Amerongen.

In het RAADHUIS, het in hout gesneden gemeentewapen ($\pm$ 1700).

De NED. HERV. KERK is een driebeukige baksteen kruiskerk (hier en daar tuf) uit de dertiende eeuw, vergroot in de XVe, inwendig gewijzigd in 1884; met choor (gewelfd XVI a), twee kapellen, waarvan eene blijkens memoriesteen in 1418 gesticht door Jan Gerritsz van Zuylen van Natewisch, en toren (XV c), waartegen traptoren en kapel met gevangenis. Moderne gewelven. Zij bevat:

Een altaarsteen (thans dorpel).
 Een wijwatervat in den voet van eenen pijler.
 Choorschot, doophek en preekstoel (XVII d).
 Orgelfront ($\pm$ 1700).

Grafmonument, heropgericht in 1907, met twee beelden (Gaert van Reede, † 1585 en Geertruyt van Nijenrode, † 1605), door Colijn de Nole.

19 Wapenborden (1605-1843) van de familie Van Reede van Athlone.

Twee koperen lezernaars, arm voor zandlooper, staande blakers (XVIII a) en drie kronen (± 1700).

Twee klokken, door Jean Petit, 1737 en Al. en Henr. Petit, 1776.

Het KASTEEL, vermeld in 1313, verwoest 1673, daarna herbouwd door den architect Rietveld (XVII d), met toren (XIII). Twee schoorsteenen met schilderstukken, het eene door Just. van Huysum; twee met de portretten van Frederik I, keurvorst van Brandenburg en diens vrouw. Stucplafond (XVII d) met geschilderde allegorie, grisailleplafond door Willem van Nijmegen.

Verzameling portretten (Van Reede), waarbij van Oranjes, vele oude meubelen, gobelins, zilverwerk, enz.

Statig inrijhek, met stallen omgeven voorplein, gemetselde brug met beelden (XVII d).

Van het huis NATEWISCH staat alleen een toren (XIII?).

Boven een deur, familiewapen (XVII).

Gedateerde gevels: B 36 (1647), B 31 (met anker en steen met 1659), B 5 (1675 in de ankers).

Amersfoort.

a. Voorhistorische monumenten.

Een blok Noorsch graniet, de z.g. AMERSFOORTSCHE KEI, afkomstig van de Soesterheide (1661), opnieuw opgesteld 1903.

b. Verdedigingswerken.

1. Overblijfselen van de omwalling der XIIIe en XIVe eeuw in de Muurhuizen. Voorts de voormalige BINNEN-KAMPPOORT (XIV) en de PLOMPE TOREN (XIII), waarin een klokje, afkom-

stijg van de Latijnsche School (oudtijds St.-Agnietenkapel) gegoten door Thomas Both, 1590.

b-2. Idem van de omwalling van 1380-1450: ten N. der BUITEN-KAMPPOORT; bij de voormalige KONINGSPOORT; aan de BLOEMENDAALSCHER POORT; aan de voormalige Koppelstraat (baluster XVII); ten Z. van de BUITEN-KAMPPOORT; voorts de KOPPELPOORT ($\pm$ 1400) en de waterpoort MONNIKENDAM ($\pm$ 1500).

c. Wegen, bruggen, enz.

Brug over den Singel aan de voormalige ROODETORENPOORT (1616).

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

1. RAADHUIS (zie sub g, I, No. 2).
2. BOTERMARKT tegen de St.-Joriskerk (1608).
3. VISCHMARKT op het O.-L.-Vrouwekerkhof (1657).

e. Kerken, kloosters, enz.

1. NED. HERV. GROOTE OF ST.-JORISKERK. Baksteenbouw; toren omstreeks 1200, bovenste afdeeling XV; westelijk gedeelte van het middenschip, gewijd 25 September 1248; verheven tot kapittelkerk 1337; brand in 1340; daarna bouw eener ruime drieschepige hallenkerk, geheel met gemetselde gewelven, het bovengenoemde omsluitend en voltooid in de XVIe eeuw; twee kleine kapellen, schatkamer, librye (alles XVe eeuw), twee portalen (XVI).

Rijk zandsteenen oksaal (XVI a).

Doopvont (XIV) op voet van 1673.

Preekstoel (XVII b) met doophek (1674).

Twee heerenbanken (XVI a en 1631); eene lage bank (XVII); een zittestik (XVI a).

Houten tochtportaal ($\pm$ 1500).

Orgelfront (1636).

Grafmonument van Jacob van Campen ($\dagger$ 1657); grafzerken van 1460, XVI, 1627 enz.

Muurschilderingen: aan de buitenzijde der choorsluiting (XVI b); op de sluitingswanden der Z. zijbeuk (XV); sporen op de pijlers en gewelven van 1248; grisaille (St. Joris) door Bus 1682.

Regentenbord (XVII d).

Klokken:

- a door Gherardus de Wou 1489.
- b door Peter van Tryer 1627.
- c door Jan Albert de Grave 1723.
- d metalen torentje met klokje en tokkelaar 1724.

In de consistorie: 2 koperen kandelaars (XVII a); spiegellijst (XVII d); naamborden van predikanten; zilveren zegelstempel (1580); een regentenstuk, gemerkt: G. Stellingwerff 1657.

2. O.-L.-VROUWETOREN, eigendom der burg. gemeente (XV c, d), behorende bij een, in 1787 door een ontploffing verwoeste en in 1805 afgebroken, kapel. Baksteen, met ruime toepassing van zandsteen. Er werd aan gemetseld 1471; de tegenwoordige spits van Lenert Nicasius (1654) is in 1760 verlaagd.

Drie en dertig klokken, meestal van Franciscus Hemony (1659, 1662, 1674); een zonder gietersnaam van 1663; een van De Grave 1725.

Ingemetseld (inwendig): meesterstukken van het metselaarsgilde.

3. R.K. KERK VAN ST. FRANCISCUS-XAVERIUS, gebouwd 1816, vergroot 1854.

Bezit o.a. eenig zilverwerk (XVII en XVIII), koperen kandelaars (XVI a), een marmeren Madonna (XV) en eenige oude boeken.

4. R.K. KERK VAN O.-L.-VROUWE-HEMELVAART, verbouwd 1842.

Bezit o.a. een zevental schilderijen (XVI, XVII).

5. KERK VAN ST. GEORGIUS (van de Oude Clerezy), zijnde een gebouw van het St.-Agathaklooster (XV), verbouwd XVII a en later.

Communiebank (± 1700).

Eenige schilderijen als: altaarstuk door J. de Bray, andere toegeschreven aan A. Bloemaert; een, voorstellende de vinding van het miraculeus beeldje in 1444 (XV d); een kruisiging (XVI b) en 3 portretten van pastoors (XVII, XVIII).

Zilveren reliekhouders met verpulverde overblijfselen van het miraculeus Madonnabeeldje.

Kazuifel (XVIII a) en antependium (XVIII b).

6. KAPEL VAN ST. WILLEBRORDUS EN ST. BONIFACIUS (van de Oude Clerezy), 1696.

Vier grisailles (de Evangelisten), op den muur geschilderd, gem.: J. de Bray 1696.

Twee kelken (XVI c, XVII d), een monstrans ± 1629.

Kazuifel en dalmatieken met oud borduurwerk (XV d) en andere paramenten.

7. In de SYNAGOGUE der Ned. Israëlietische gemeente: eenige wetsrolmantels (XVIII) enz., een negenarmige luchter (XVIII d) en een besnijdenisstoel (XVIII b).

8. KAPEL VAN HET ST.-AGATHAKLOOSTER (zie boven sub 5), thans gebouw der Militairen-vereening, gewijd 1463.

9. Van het ST.-JANSKLOOSTER, gesticht 1388 (?), vergroot 1444. bestaat nog een stuk muur (Achter de Kamp 64).

10. BURGER-WEESHUIS, oorspronkelijk KLOOSTER VAN ST. URSULA, na 1547 verbouwd. Kruisgang.

f. Gebouwen van onderwijs en liefdadigheid.

1. In het SEMINARIE DER OUDE CLEREZY: een reeks portretten van Nederlandsche en Fransche theologen (XVII en XVIII), waaronder door Philippe de Champaigne en Sebastien Bourdon; eenige schilderijen van de abdij Port-Royal en 2 groote Nederlandsche stillevens (XVII b).

2. Van het BEGIJNHOF, in 1551 gesticht, is niets over; ter plaatse een poortje van 1838.

3. ST.-PIETERSGASTHUIS, gesticht vóór 1390, herbouwd ± 1531, vergroot 1625, verbouwd in de XIXe eeuw, na in 1804 vereenigd te zijn met het in 1573 gestichte BLOKLANDS GASTHUIS.

In 1907 afgebroken, met behoud alleen van de kapel en het mannendeel.

In de kapel een grafzerk van 1628.

Regentenbord (1666). Wapenbord door Claes van der Mast (1666). Eenige andere borden met lijsten, gesneden o.a. door Egbertus de Wilde (1718) en Bernardus van Daale (1732). Gebeeldhouwd eiken dessus-de-porte, 1627. Drie schilderijen door 8/11 1624, door P. Bor 1628 en door M. Withoos.

4. GODSHUIS DE POTH, gesticht vóór 1447, op de tegenwoordige plaats gevestigd XV d, zeer verbouwd (1628, 1657, 1658, 1669).

Eenig schrijnwerk en schilderwerk door M. Withoos en Paulus Bor (1656) en een portret van Jorden van der Maeth (XVII). De aan den H. Rochus gewijde kapel, met vlakke houten zoldering, is XVI a, in 1905 hersteld. Klokje door Henricus Meurs, 1620.

5. In het ST.-ELISABETHSGASTHUIS: drie eiken kasten (XVI d).

6. In het ST.-JOSEPHSGESTICHT: eenige houten beeldjes (H. Brigitta XV, Madonna XVI c-d, en eenige XVII).

7. R.K. MEISJESWEESHUIS (1593).

Drie schilderijen (XVI en XVII).

8. OUDE MANNEN- EN VROUWENHUIS, Muurhuizen (XVI).

9. SCHOOL VAN DE DIACONIE DER NED. HERV. GEMEENTE.

Vertrek van 1822.

g. Particuliere gebouwen.

A. Middeneeuwsch van plan (meestal zeer geschonden en alle sterk gewijzigd).

1. Muurhuizen n°. 1 (zie boven sub *f*, n°. 8).
2. Muurhuizen n°. 3.
3. Muurhuizen n°. 5 en 7 (1645).
4. Muurhuizen n°. 12.
5. Muurhuizen n°. 15.
6. Muurhuizen n°. 17 (Geboortehuis van J. van Oldenbarnevelt?).

7. Muurhuizen n°. 21 (Tinnenburg).
8. Muurhuizen n°. 29, poortje van 1644, traptorentje, XVI.
9. Muurhuizen n°. 43.
10. Muurhuizen n°. 45.
11. Muurhuizen n°. 55.
12. Muurhuizen n°. 57, opmerkelijke gevel, XVII a.
13. Muurhuizen n°. 72-76.
14. Muurhuizen n°. 84.
15. Muurhuizen n°. 87.
16. Muurhuizen n°. 107, met traptorentje van 1569.
17. Breede straat n°. 66.
18. Paternosterstraat 2.
19. Scherbierstraat A. 303.

B. In laat-gothischen baksteenbouw:

1. Kapelhuis, Krankeledenstraat, hoek O.-L.-V.-Kerkhof (± 1500, hersteld in 1905)
2. Kromme straat 44 (zijgevel).
3. Groenmarkt 6.

C. Met een gevel, door spaarnissen ingedeeld:

1. Groenmarkt 18.
2. O.-L.-Vrouwestraat 23
3. Papehofstede 4 (na den brand van 1520 herbouwd).
4. Kromme straat 6.
5. Drieringenstraat, hoek Muurhuizen.

D. Renaissance-gevels met gezwenkte lijnen (Vlaamsch type):

1. Muurhuizen 131 (1593). Zie boven sub *f*, n°. 7.
2. Bloemendaal 35, (1605), en 41, (XVII a).
3. St.-Janskerkhof 39-41 (1612).
4. Arnhemsche straat 23 (XVII a).

E. Huizen met trapgevels (Renaissance):

1. Krankeledenstraat 10.

2. Groote spui 19.
3. Breede straat 27, 43.
4. Hof 24.
5. Havik 14, 16 (1618).
6. Lange straat 11 (1619) en 45 (1628).
7. Nieuwstraat 7.
8. Zand 19.
9. Muurhuizen 115
10. Appelmarkt 8.
11. Lavendelstraat (1657).
12. Hof 20 (1661).

F. Pakhuizen met woning (XVII a en b):

1. O.-L.-Vrouwestraat 39.
2. Hof 15, 30.
3. Kromme straat 50.
4. Lavendelstraat 10.
5. Bloemendaal 9.

G. Renaissance-gevels, top geflankeerd door zandsteen voluten (type Vingboons) of met fronton gedekt.

1. Havik 22 (1664).
2. Kromme straat 34 (1663).
3. Kleine spui 6.

H. Uit de tweede helft der XVIIe eeuw en later, meest met ingezwenkte halslijn, voluten en frontons:

1. Krankeledenstraat 35.
2. Kamp D 10 (1687).
3. Lange straat 102 (1698).
4. Kamp C 24, 43, 48, A 71, 78, 75 (1740).
5. Appelmarkt 9
6. Arnhemsche straat 22.
7. Lange straat 9, 114 (1747).
8. Varkensmarkt, hoek Utrechtsche straat (1777).

I. Uit het laatst der XVIIIe eeuw:

1. MEISJESPENSIONAAT DER CONGREGATIE VAN O.L. VROUW, ($\pm$ 1780); ook inwendig nog merkwaardig.
2. Het RAADHUIS, als woning gebouwd, 1780-1782.

Eenige schilderijen, o.m. een groot panorama van Amersfoort door M. Withoos; eenige portretten, o.a.L. Nicasius door Jacob van Campen.

Details van buitenarchitectuur vindt men:

A. Met XVIIe-eeuwsch karakter:

1. Kromme straat, hoek 'Achter 't oude Stadhuis'.
2. Krankeledenstraat 6.
3. O.-L.-Vrouwestraat 49, 51.
4. Kleine Koesteeg 2, 3.
5. Zevenhuizen 1.
6. Achtergevel van Binnenkamppoort 4.
7. Pepersteeg.

B. Uit de XVIIe eeuw:

1. Krankeledenstraat 8.
2. Krankeledenstraat 4.
3. Breede straat 37.
4. Nieuwstraat hoek Lange straat.
5. Havik 12.
6. Hellingstraat 11.
7. Kromme straat 42, steen met 1657.
8. Bloemendaal 40, fries van baksteenmozaïek.
9. Stovenstraat, 1613.
10. Hof 16.
11. Lange gracht.
12. Muurhuizen 52.

C. Uit de XVIIIe eeuw (deuren of deuromlijstingen):

1. Vijver 1.

2. Kromme straat 42 (1779).
3. Appelmarkt 5
4. Korte gracht 17.
5. Nieuwstraat 13.
6. Westsingel.

Andere bouwkundige fragmenten in de huizen:

1. Kromme straat 42 (schouw en zoldering, ± 1600).
2. Krankeledenstraat, hoek O.-L.-Vrouwekerkhof, (schoorsteenruilen, XVII a).
3. Nieuwstraat 8 (stuccowerk, XVIII c).

Gevelsteen in:

1. Kromme straat 10, 38 (1660) en 42 (1779).
2. Varkensmarkt 50.
3. Kleine spui 8.
4. Lange straat 10.
5. Valkstraat hoek Muurhuizen (1660).
6. Nieuwstraat 2 (1668).
7. Muurhuizen 28 (1698).
8. Kamp C 30 (1758).

h. Musea en Varia.

1. MUSEUM VAN DE VEREENIGING FLEHITE, bevat oudheden op Amersfoort en omstreken betrekkelijk. Catalogus in bewerking; vel 1-5 gedrukt.

2. Van het gesloopte HOOGEHUIS, door Jacob van Campen gebouwd, is een door hem geschilderde kamerbetimmering opgesteld in het Nederlandsch Museum te Amsterdam.

Baarn.

De NED. HERV. KERK (H. Paulus) is geheel gemoderniseerd. Baksteenentoren (XVI). De kerk bevat een eenvoudigen preekstoel, XVII b. In den toren eene klok door Pieter Seest, 1772.

Van het Sint-Annagilde (opgericht vóór 1593) wordt een trom (XVII?) bewaard in het hotel Velaars.

Het huis KANTON is in Chineeschen stijl gebouwd omstr. 1800

Van het overeenkomstige huis PEKING, afgebroken XIX d, liggen twee houten leeuwen voor eene boerderij aan den Zandvoortweg.

Soestdijk.

Het KONINKLIJK PALEIS, gesticht XVII d, verbouwd XVIII a en XIX a, onder de architecten de Greeff en Reijers, (en toen geheel bepleisterd) bevat ameublementen XIX a, portretten en historieschilderijen, betrekking hebbend op het huis Oranje-Nassau, marmeren borstbeelden van de stadhouders Willem I en Maurits, gemerkt R.V.H. 1683 fc., vermoedelijk uit het atelier van Rombout Verhulst; verzameling ceramiek door prins Hendrik op Italiaansche reizen bijeengebracht; twee Egyptische koningsbeelden van graniet; oude bibliotheek en historische prentenverzameling.

Aan het eind der Koningslaan, de GEDENKNAALD VAN QUATREBRAS, opgericht volgens de wet van 8 Juli 1815 ter eere van den Prins van Oranje, obelisk naar het ontwerp van den architect Van der Hart, geflankeerd door twee in 1830 op de Belgen veroverde kanonnen.

Bij de Praamgracht, het houten gedenkteecken van den grenadier Christ. Pullmann, die 27 Juli 1787 sneuvelde bij den aanval der Patriotten op Soestdijk. Opgericht XVIII d, door Willem V.

Aan de Pijnenburger Grift, bij Eikenhorst, een huisje met gevelsteen (wapen) van 1640.

De Vuursche.

De NED. HERV. KERK, eenbeukige, baksteen en kruiskerk, in gothischen geest, naar het schijnt gebouwd in 1659, hersteld in 1843.

Zij bevat:

Choorhek en doophek (XVII c); achterschot van bank (XVII c).

Koperen kroontje; twee kaarsarmen (XVII c); lezenaar (1822).

Twee zilveren avondmaalsbekers met gegraveerd wapen (1657), twee van 1810, een tinnen kan en drie borden (XVIII).

In den dakruiter: eene klok van 1683.

Het HUIS DRAKENSTEIN, (ter vervanging van een naar het schijnt zeer oud kasteel) gebouwd in 1640, vertoont thans uit- en inwendig, voor zoover niet geheel gemoderniseerd, het karakter van XVIII d. Achtkante baksteenbouw, bevattend een Lodewijk XVI zaal met geschilderd behang, eenige fraaie meubelen, luchters en pendules, Lodewijk XVI en Empire; enkele schilderijen (XVII en later); veel porselein, waarbij een volledig theeservies der Amstelfabriek; een bord, waarop geschilderd de wapens van opeenvolgende bezitters van het goed van 953-1750.

Eenige fragmenten van het in 1640 gebouwde huis (cartouche en kapiteelen) liggen hier en daar in de omgeving van het huis.

Tegenover de herberg een HUNEBED, voor-Germaansch.

Het HUIS GROENEVELD, aan den Eemnesser Weg, heeft een rechthoekigen middenbouw (Lodewijk XIV) met kwartcirkelvormige vletigels, door muren verbonden aan dienstgebouwen ter weerszijde van het voorplein, XVIII a en later (volgens Van der Aa gebouwd in 1737). Het bevat eenige, ten deele goed bewaarde, vertrekken in de Lodewijk- en Empire-stijlen, meubelen uit dien tijd, eene opmeting van huis en terrein in 1763 door H. Stoopendaal, een veilingsbiljet met uitvoerige beschrijving van het huis in 1797; twee versierde kanonnetjes van 1660 en een huisschel van 1723.

Benschop.

De NED. HERV. KERK (H. Victor?), gewijzigd in 1839 en 1867, is een driebeukige baksteen kruiskerk, deels XIV, deels XV,

met toren begin XIII en XV. In den toren gemetseld tongewelf, overigens houten gewelven. Zij bevat:

Geschilderden eiken preekstoel (XVII d) met koperen lezenaar, waarbij twee blakers (1707) en doopbekkenhouder (XVIII a).

Gesneden orgelfront met wapen van Oranje ($\pm$ 1700) en heere wapen (XVIII b).

Heerenbank met gesneden wapen (XVIII b).

Marmere monument voor admiraal A.F. van Zijl ($\dagger$ 1697), hersteld in 1901.

Memorietafel Is. Inssen ($\dagger$ 1752), geschilderd door H. van Lokborst.

Zerken met wapens, XVII en XVIII.

Borden voor de 10 geboden, trekletters door W. van Egtelt, 1806.

Drie koperen kronen (XVIII a).

Zilveren avondmaalsbeker (1732).

Uurwijzer op zuil (XVIII d).

Twee klokken door Hendricus Petit, 1783 en 1788.

De R.K. KERK bezit een verguld koperen monstrans (XV a) op modernen voet.

Opmerkelijk zijn de boerderijen, Nos. 79 (1561), 88 (XVI d) en een bij Polsbroekerdam. Verschillende gevels bezitten oude versierde ankers. Gevelsteen vindt men aan de huizen Nos. 195 (1649) en 198 (1611).

De Bilt.

Op het RAADHUIS worden bewaard: een zegelstempel (XVIII) van het gerecht van Oostbroek en De Bilt en een beker van het waterschap.

De NED. HERV. KERK (1657), verbouwd XIX d, met toren van 1839, bevat:

Eiken preekstoel (XVII d), met koperen lezenaar, omstr. 1700.

Heerenbank met gesneden wapen (XVIII).

Koperen kroon met wapenschildjes, (1747).

Klok door Christ. van Seest te Amsterdam, 1783.

Van het VROUWENKLOOSTER, in 1113 afgescheiden van de S.-Laurentiusabdij en gesloopt in 1585, zijn belangrijke deelen van een tegelvloer (XIV), gevonden in 1896, in het bezit van baron Van Boetzelaar van Houderinge.

Steenen beelden van een H. Graf (XV d) worden bewaard in het Stedelijk Museum te Utrecht.

De R.K. KERK bezit een gebeeldhouwde eiken communiebank, (XVIII c).

Het huis COELENBERG, ter plaatse van voormeld klooster (thans verbouwd tot meteorologisch observatorium), heeft versierde ankers (XVII).

Huis HOUDERINGE (XVII d), gemoderniseerd omstreeks 1895.

In het huis SANDWIJCK wordt eene kist bewaard, waarin Hugo de Groot zou zijn ontvlucht.

Breukelen-Nijenrode.

De NED. HERV. KERK (H. Joannes de Dooper) is eene eenbeukige, baksteen kruiskerk (XV), met toren van 1705, aangebouwde sacristie (XV), grafkelders en consistoriekamer (XVIII). Zij bezit:

Preekstoel (XVIII).

Eenig koperwerk (XVIII).

Zes rouwborden (XVIII).

Marmeren graftombe (XVIII a), gedekt met twee zerken (1495 en 1701).

Klok van? (onbereikbaar).

De R.K. KERK bezit:

- Drie koperen kandelaars (XVI en XVII).
- Twee houten lezeraars (XVIII d).
- Een zijden choorkap (XVIII d).
- Een ijzeren geldkist (XVII).

Een gevel XVII c vindt men Brugstraat H 238.

Veranderde huizen in de Damstraat vertoonen de jaartallen 1661 en 1678. Een gesneden cartouche van omstreeks 1700 in het hoekhuis van Kerk- en Heerenstraat.

Langs de Vecht zijn om een of andere reden opmerkelijk de volgende buitens:

- VECHTVLIET (midden XVIII).
- BOOM EN BOSCH (hek en tuinvazen, XVIII).
- VREDENOORD (hek, XVIII).
- NIJENRODE, oorspronkelijk kasteel, thans grootendeels van 1632, inwendig gedeeltelijk XVII c.

Breukelen-St.-Pieters.

Langs de Vecht:

1. GROENEVECHT (tuinvazen op voetstukken, ± 1700).
2. GUNTERSTEIN, in 1681 gebouwd, bevat o.a. twee schouwen (gemarmerd door Pieter Verkerk, 1682), gobelins (eind XVII), schilderijen van Van der Plas en Saftleven (allegorie op Maurits en Oldenbarnevelt), eenige familieportretten (Willink van Collen) en twee luxe-kanonnen, gem. Joh. Ouderogge.
3. OUDAEN (XVI en XVII a).

Bunnik.

ROMEINSCH VONDSTEN te Vechten in het Stedelijk Museum te Utrecht en in het Museum van oudheden te Leiden.

De NED. HERV. KERK is een eenbeukige baksteenbouw ($\pm$ 1200), met choor van 1840 en toren van omstr. 1200. Moderne zoldering. In den toren fragment van een gemetseld tongewelf. Zij bevat:

- Twee koperen lezeraars, elk met twee kandelaars (XVII d).
- Grafzerk van Henrick van Utenhove (XVII d).

Het huis RYNAUWEN (verbouwd XVIII c) bevat eenige familieportretten (Strick van Linschoten); eene teekening der ruïnes van het voormalig kasteel in 1750; een marmeren schoorsteen (XVIII c) en geschilderd behang (XVIII d).

- Eene boerderij heeft ankers met 1777.

Bunschoten.

Bunschoten.

Oorspronkelijke aanleg als stad en beloop der vroegere wallen (verwoest in 1428) ten deele nog herkenbaar.

De NED. HERV. KERK (H. Catharina) is eene eenbeukige baksteenkerk, thans zonder choor (afgebroken in 1790) en met westtoren (XV). Houten tongewelf. De toren in 1903 verknoeid. De kerk bevat:

- Eenvoudige eiken preekstoel en doophek (XVII b).
- Eenige banken (XVII c).
- Koperen lezenaar (XVIII); vier koperen kronen (XVII c).
- Twee gegraveerde zilveren avondmaalsbekers (XVII).
- Eenige zerken en fragmenten (XVII en XVIII).
- In den toren: twee klokken, eene door Gerard van Wou (1495), eene andere van 1659. Een balk draagt het jaartal 1685. Inrichting voor de optische telegraaf.
- De doopvont der kerk, verminkt en tot zetel ingericht, staat terzijde van de herberg.

Hoofdstraat A 126 en 127, fraaie gevels (XVI en XVII).

- Hoofdstraat A 124, gevel met oude ankers (omstr. 1600).

Hoofdstraat A 122, gevel met ankers, waarvan een met 1625.

Hoofdstraat A 38, gevel, waarin boogtrommel met baksteenmozaïek, omstr. 1600.

Spakenburg.

Aan de gracht een trapgevel (sterk gewijzigd) met 1655 in ankers.

Doorn.

De NED. HERV. KERK heeft een eenbeukig schip van tufsteen (XII) met houten tongewelf, een grootendeels omstreeks 1400 gebouwd choor (de meest W. travee is nog van het oorspronkelijk choor) van baksteen met blokken tuf, een in steen gewelfde sacristie (midden XV) en een baksteen toren met gemetseld tongewelf (XIII a). In den O. wand van het schip een rond venstertje van onbekende bestemming en een oud portaal (XII). Open dakruiter. De kerk is in 1888 gerestaureerd. Zij bevat:

Eiken preekstoel (1666) op modernen voet.

Steenen doopvont (XV).

Drie koperen kronen van 1748; een tweelichts armluchter; twee kandelaars; twee lezenaars van 1749; armen voor zandlooper en doopbekken (XVIII b, c).

Eene klok, gegoten in 1760 door Dom. Freemy.

In de sacristie een memoriesteen (XIV).

Het HUIS DOORN, gesticht 1356, is verbouwd XVII d en later. Aan een der hoeken een toren. IJzeren hek tusschen hardsteenen penanten, omstr. 1700.

Het HUIS MOERSBERGEN, vermeld in 1435, is herbouwd in gothiek van XIX c. Steen met alliantiewapen (Van Oostrum) XVII a.

Driebergen.

Huis STERKENBURG, gesticht XIII, vermeld 1402, grootendeels afgebroken 1767, herbouwd 1848. Donjon XIII. Steen met wapen Asewijn en 1626.

Huis HARDENBROEK, gesticht 1188, grootelijks verbouwd 1694, 1762, 1789.
 Familieportretten (Van Hardenbroek) 1505-XIX. Belangrijk huisarchief. Verlucht
 handschrift van Veldenaer's kroniek. Twee tuinvasen, Lodewijk XV.

Huis MOLENSTEIN, vermoedelijk op ouderen onderbouw in de XVIIe eeuw
 opgetrokken. Bevat een opmerkelijke zoldering en eenen schoorsteen (XVII c, d).
 Hierbij eene boerderij met jaartal 1779 in de ankers.

Huis SPARRENDAEL, XVIII b.

Aan de Gooierwetering, boerderij van 1731.

Eemnes.

Eemnes-Binnen.

De NED. HERV. KERK (H. Petrus) is eene eenbeukige, baksteen kerk met diep choor
 en westtoren (blijkens inscriptie van 1439). Houten tonwelf. De kerk, in 1891
 gerestaureerd, bevat:

Choorhek, XVI a en XVII a.

Doophek, XVII b.

Preekstoel, XVII a of b.

Twee eenvoudige eiken banken, XVII b.

Orgel, gemerkt J.P. Schmidt fec., Gouda 1802.

Twee koperen armluchters en lezenaar, XVII c.

Bronzen kroontje voor olielicht, XIX a.

In den toren: twee klokken van 1637, de eene door Everhardus Splinter. Steen met
 opschrift ter eere der weverij.

Aan den weg naar Eemnes-buiten:

De R.K. KERK (1845) bezit:

Eiken Pieta, XVI.

Drie koperen kronen, omstr. 1700 en eenige kandelaars, omstr. 1800.

Boerderij de Eendracht, 1661, waarin overblijfselen van oude betimmering.

Eemnes-Buiten.

De NED. HERV. KERK (H. Nicolaas) is eene eenbeukige baksteenkerk, met diep choor (waartegen aan de noordzijde eene sacristie) en hoogen westtoren, geflankeerd, noordelijk, door traptorentje, zuidelijk, door dergelijken aanbouw, waarin doopkapel en schatkamertje (?). De kerk is vermoedelijk gebouwd XIV c, de toren XV. Inwendig, houten tonwelf van 1790. Aan de zuidzijde een uitgebouwd portaal van 1731, op het oostelijk dakschild een venster met jaartal 1700. Een steen in het bovendee van den toren draagt het jaartal 1875, doelende op een herstelling. De kerk, in 1905 gerestaureerd onder Posthumus Meyjes, bevat:

- Eiken choorhek, 1618.
- Eenvoudig eiken doophek, 1649.
- Gebeeldhouwden eiken preekstoel, 1604.
- Eenige banken, midden XVII, eene midden XVIII en vier in welker achterschot briefpaneelen van omstr. 1500 zijn verwerkt.
- Eenvoudig eiken muurkastje, XVI (in de sacristie).
- Drie koperen kronen, twee doophekbogen en kandelaars, een lezenaar en doopbekkenhouder, XVII c.
- Tinnen avondmaalsbekers en -kannen, XVIII.
- Eenige kussens van Utrechtsch trijp, XVIII.
- Tekstborden van 1607, 1612 en 1618.
- Psalmbord van 1738.
- Rouwbord van 1737.
- Schilderij (Avondmaal), gem. M.v.K. 1797.
- Eenige hardsteenen zerken.
- In den toren hangen twee klokken, door L. Haverkamp, 1785 en door C. Frans Jz., 1753.
- Herberg DE LINDEBOOM, omstr. 1600, met oude ankers.
- Daarnaast huis met gepleisterden trapgevel op zijde.

Het huis B 117, omstr. 1600, heeft een oud anker en gebeeldhouwd kraagsteentje.

Haarzuilens.

Het huis DE HAAR, baksteenbouw, gesticht door Herman van Woerden (in 1287?), - in 1482 in brand geschoten, in de XVI en XVII eeuwen herhaaldelijk ten deele verwoest en weder hersteld, in 1770 nog bewoond, sedert geheel vervallen - is sinds 1892 herbouwd onder leiding van Dr. Cuypers. Oud zijn: de westelijke hoek ter hoogte van drie verdiepingen (XIII), de westelijke toren (waarin 3 tongewelven) ter zijde van den ingang, de ronde duiventoren (waarin 3 koepelgewelven), de buitenmuren van den zuidwestvleugel tot op een derde van de hoogte der geveltoppen, de oostelijke toren (waarin 3 koepelgewelven) - alles XIV. Voorts de buitenmuren van de noordwest-vleugels tot de eerste verdieping (XV).

Bij het kasteel de KAPEL (XV), waarvan alleen een deel der grondslagen, de zuidelijke transeptgevel en het metselwerk van den toren (XIII) oud zijn. Hierin 2 grafzerken (XV en XVI).

Bij de herstelling werden nog fundamenten gevonden van een noordwestelijk gelegen poortgebouw en van de landhoofden der beide bruggen.

Harmelen.

De NED. HERV. KERK (St. Bavo?), na den brand van 1900 herbouwd naar de oude (midden XV) onder Wentinck, met behoud van de muren, twee oude pijlers en het onderste vak van den toren (XV d). Zij bevat een zerk van Jacob Haringk (XVII c, d), memoriesteen (Lodewijk XV) en een voor Abraham Weilingius, eind XVII.

Twee zilveren avondmaalsbekers, 1748 en een kan van 1834 (Lodewijk XVI).

De KLOOSTERHOEVE (vroeger Kommanderij van St. Jan) heeft een voorstuk met gewelfden kelder uit de XVIe eeuw.

Het HUIS HARMELEN, vermeld XIII d, ten deele op middeleeuwschen onderbouw, geheel gemoderniseerd, heeft een toren met 1633 in de ankers en modernen bijbouw. In de nabijheid een gemetselde duiventoren en een woning met 1725 in de ankers.

Het huis, gemerkt A 1, heeft een opmerkelijk anker ($\pm$ 1700); dat, gemerkt A 15, een gevelsteen (schip en 1705).

Hoogland.

De NED. HERV. KERK (1843) bezit een tinnen avondmaalsstel, waarvan de bekers met graveerwerk versierd (XVIII).

De R.K. KERK bezit o.a. twee koperen doopschotels, XVI en XVII.

Het huis COELHORST ('de hofstede van Coilhorst' wordt vermeld in 1360), XVI en XVII, van binnen geheel gemoderniseerd, in de vestibule 1617. Hierbij eene boerderij, waarvan het z.g. 'melkhuis' twee zestiende-eeuwsche trapgevels heeft en overblijfselen van gemetselde schoorsteenen (XV-XVI) bevat. Op het in dit landgoed liggend KERKHOF van Hoogland, een met ankers versierde grafpaal, 1788.

Houten.

Buiten het dorp, dwars over den weg, een baksteen poortgebouw met trapgevel, omstr. 1500.

De NED. HERV. KERK is een eenbeukig, gepleisterd, tufsteenen (?) gebouw, met (thans) rechthoekig gesloten choor ($\pm$ 1200) en toren,

onderste geleding van tuf ($\pm$ 1200), twee volgende van baksteen (XV), hersteld 1895. In het achtdeelig torengewelf, oude schildering. Eene omstreeks 1880 op den oostwand van het choor ontdekte schildering is weder overgewit. De kerk is gerestaureerd in 1865 en door Tepe in 1895. Moderne houten welving. Zij bevat:

Hardsteenen doopvont, ($\pm$ 1300).

Eiken preekstoel (XVII d) op steenen doopvontvoet (XV), met koperen lezenaar en doopbekkenhouder (XVII a, b).

Eiken doophek (XVII d).

Twee eenvoudige heerenbanken ($\pm$ 1700), twee dito (XVIII a), twee, rijk-gesneden, van 1715.

Marmeren grafmonument van Theod. van Velthuysen ($\dagger$ 1716) door J. Mast; dito grafplaat van Es. Gillot ($\dagger$ 1752); fragment van een zerk Van Oostrum (XVI); zerk van Nic. Grollius, 1743.

Zilveren beker der O.-L.-Vrouwenbroederschap te Houten, 1617.

Klok van 1697.

Huis OUD-WULVEN, van 1635, later verlaagd. Versierd poortje.

Van het oude huis SCHONAUWEN staat nog een toren.

Huis HEEMSTEDDE, vermeld 1323. Twee oude hoektorens; monumentale schoorsteen op het dak. Verbouwd 1695 en inwendig XVII d. Dit laatste tamelijk goed bewaard, o.a. zolderingen, schoorsteenen en wandschilderingen van de Moucheron. Twee tuinbeelden. Penanten van inrijhek (XVIII).

IJselstein.

b. Verdedigingswerken, burchten.

Aan de oude vestingwerken herinneren:

1. Ter plaatse der BENSCHOPPER POORT twee steenen met wapens. In een aangrenzend gebouwtje wapenstein en 1770. In de nabijheid (bij den molen) overblijfselen van den muur.
2. Van de IJSELPOORT twee lage torentjes met leeuwen.

3. Op de walkade een voormalige POORT, thans dichtgemaakt, XV (?) met wapenstein, XVII.
4. Van het KASTEEL (vermeld 1279, verwoest in 1417, herbouwd XVI a en afgebroken in 1888) staat nog de vierkante traptoren, baksteen met banden van bergsteen, waarin rijke, gewelfde trap, XVI a. Een gothisch muurkastje, balksleutels en gobelins uit het kasteel zijn in het Stedelijk Museum te Utrecht.

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

1. RAADHUIS, baksteenbouw (XVII a), verbouwd 1838. De leeuwen van het vroegere bordes zijn hier nog aanwezig. Zilveren bodeteeken, XVIII c.
2. WAAG, 1779. In den achtergevel twee gevelsteen, een met 1599.

e. Kerkelijke gebouwen.

1. De NED. HERV. KERK (H. Nicolaas), gewijd in 1309, tot kapittelkerk verheven in 1398, vermoedelijk verwoest bij den brand der stad in 1417, ten deele gecement in 1890, is eene driebeukige kruiskerk met choor (waarbij omgang), sacristie, zuidportaal en westtoren met poortje (XV) in den N. wand. De kerk is van baksteen met ruime toepassing van tuf en zandsteen. Houten welving behalve in sacristie en portaal. Uit een gedicht van 1511 blijkt, dat de kerk toen een rieten dak had. Kerk XV en XVI a, toren XV, bekleed XVI c en d, blijkens steenen in den gevel met 1567 en 1599.

De kerk bevat:

Eenvoudigen eiken preekstoel, XVII a.

Twee heerenbanken XVII d en 1683.

Doophek, XVII b.

In het gewelf der viering, twee houten beelden, XV.

Vier koperen kronen, XVII c en twee lezelaars, XVII c en XVIII b.

Graftombe met vier liggende beelden van zwart Namenssch

marmer, van Gijsbrecht van IJselstein en zijnen zoon Arnold met hunne vrouwen, omstr. 1390, hersteld in 1860 door E.F. Georges.

Graftombe (XVI a) van zwarten met liggend beeld van witten steen, van Aleid van Culenborch, † 1472.

Aan een der zuidelijke zuilen, memoriesteen voor Brunt Harmensz van Toern, † 1607.

Gebeeldhouwde zerken van 1471 en 1598; zerk, vroeger ingelegd met twee koperen figuren, XV; verschillende onder de banken.

Bord met lijst der predikanten, geschilderd in 1780 door G. Oskam.

Orgel, XVII c met Lodewijk XV borstwering.

Twee gegraveerd zilveren avondmaalsbekers, 1633; zilveren doopbekken van 1820.

In den toren twee klokken, de eene gegoten door Thomas Both en W. van Aelten 1569, de andere door P. van Hasselt en Steven Seest, 1780.

2. De R.K. KERK bezit een rijk gebeeldhouwden eiken preekstoel en communiebank, XVIII d.

3. Een oude KLOOSTERKERK (XV) dient sinds de XVIIe eeuw als (Ewouts-)gasthuis.

g. Particuliere gebouwen.

1. Benschopperstraat 265, gevel van 1767.
2. Benschopperstraat 268, gevelfragment van 1623.
3. Benschopperstraat 278 en 282, trapgevels XVII.
4. Utrechtsche straat 104, gevelfragment van 1613. Ankers. Inwendig, fragmenten van betimmering.
5. Utrechtsche straat 229, gevelfragment van 1630. De gevelsteen met dit jaartal en ankers, van dezen gevel afkomstig, ingemetseld in een schuur achter het huis.
6. Brandspuithuisje bij de IJselpoort: kleine trapgevel met ankers en wapenstein met 1622.

7. Oude ankers (XVII b, c) in de huizen: Koningstraat 408, Molstraat 288 en Weidstraat 249 (1638).
8. Gevelsteen met 1639, Utrechtsche straat 102.
9. Utrechtsche straat 210, deur, XVIII.
10. De MOLEN draagt op den kap het jaartal 1732.

Jaarsveld.

De NED. HERV. KERK, in 1672 uitgebrand, is een eenbeukige baksteenbouw (gepleisterd) met choor en toren (XV d). Zij bevat een eiken preekstoel, XVII d, met twee koperen blakers en doopbekkenhouder.

Eenige verminkte zerken, XVII c en d.

Op de plaats van het oude HUIS JAARVELD, in 1672 verwoest, staat een eenvoudig landhuis met hek, XVIII c.

Het huis ZORGWJK, aan den dijk naar Schoonhoven, heeft een hek, XVIII, met wapens (Morgan) van 1874.

Jutfaas.

Opmerkelijk kerkplein.

De NED. HERV. KERK (1819) bevat fragmenten van banken (XVII c, d); twee borden vermeldende de stichting van preuves (1603 en XVII); orgel (Lodewijk XV); zilveren doopbekken (XIX a); twee eenvoudige bekens (XVIII); koperen lezenaar met wapen, 1774; klok van 1819 door Petit en Fritsen.

De R.K. KERK bezit een rijk orgelfront uit de N.Z. kapel te Amsterdam (XVI a, nieuw gepolychromeerd); twee eiken beelden, S. Rochus en S. Jan Ev. (XVI); eene groote altaarretabel met praedella, Zuid-duitsch schilderij midden (XVI), de XIV Noodhelpers onder het kruis.

De pastorie, vroegere buitenplaats ZWANENBURG, heeft een in 1876 daar geplaatst hek (XVIII c), eenen gevelsteen met 1663 en bevat: eenen schoorsteen van omstr. 1500, eenige schilderijen (Hollandsche primitieven, portret door Jansen van Ceulen, fruitverkoopster door A. Cuyp, enz.) en eene verzameling afbeeldingen van voormalige gebouwen te Jutfaas.

Het s.-FRANCISCUSGESTICHT, bevat een eiken schoorsteenkap (XVII a) en drie schilderijen door Fabricius.

Het huis RIJNHUIZEN, vroeger Jutfaas geheeten, als zoodanig vermeld 1165, verwoest 1481 en 1528, herbouwd ± 1650, beschadigd 1672, opgeknapt 1782 (dakvensters), met gemetselde brug (ankers), inrijhek met door leeuwen gehouden wapens, stalgebouwen en koepel (aan het water) van 1731.

Van het huis D. GEER (omstr. 1650) staat alleen nog een ijzeren hek, XVIII.

Het huis OUDEGEIN, gesticht vóór 1202, verwoest 1225, 1356 en 1482, nieuw opgebouwd, gedeeltelijk op de oude grondslagen, in 1633.

In het dorp: het huis A 61, trapgevel, ankers (XVII d).
D 161, gevelsteen (XVII).

Kamerik.

Op het RAADHUIS, 2 zilveren bodeteekens, XVII d en 1808.

Bij de NED. HERV. KERK (1833) een toren (omstr. 1500), in 1893 hersteld, waarin twee klokken door Henricus de Boerch (1455) en Petrus Hemony (1668). De kerk bezit 5 gesneden wapenborden (XVIII), een zilveren avondmaalsbeker (omstr. 1700) en dito broodschotel (1784).

Twee kaaspakhuizen, met V.D.P. 1784 in de ankers.

Kokkengen.

De NED. HERV. KERK (Maria Hemelvaart) is een eenbeukige, baksteen kruiskerk (XV) met, blijkens steen, in 1635 herstelden toren (XIII). Houten welving. Zij bevat:

Twee gebeeldhouwde zandsteen kraagsteenen (Maria Magdalena en Joannes de Dooper) XV.

Een choorhek (omstr. 1700).

Vier koperen kronen (1635).

Koperen doopboog (1742), lezenaars (1760) en arm voor doopbekken (XVIII).

Twee banken (XVIII c).

Klokken van 1767 en 1790. Buiten de kerk (tegen O. muur van het Z. transept) ligt een zerkfragment 153..

De R.K. KERK bezit eene communiebank, met ijzeren hekwerk in den stijl Lodewijk XV.

Twee trapgevels van omstreeks 1600 staan op den hoek van Dorp- en Nieuwstraat.

Koten.

Van de NED. HERV. KERK (St. Agnes) staat nog de onderbouw van twee traveeën van het schip, het choor, baksteen op voet van tuf (met steenen gewelven) 1446, en eene groote kapel (XVI a). De N. en W. muren van het schip zijn modern. De kerk bezit een koperen kroon (midden XVIII), een blaker (XVIII a) en, in den lateren dakruiter, eene klok van 1478.

Van het kasteel RYNESTEYN, vermeld in 1361, 'geslecht' in 1396, dan herbouwd, in 1458 geplunderd en in 1810 gesloopt, staat nog een toren (XIII?), in 1858 en 1873 grootendeels ommetseld en een voorpoort, XVI, met deurklopper van 1671. Het tegenwoordige huis (1873) bevat eenige familieportretten (van Beck Calkoen en een van Herman Boerhaave) en plaatselijke oudheden.

Langbroek.

Neder-Langbroek.

De NED. HERV. KERK is grootendeels vernieuwd in 1772, het schip herbouwd in 1870. De toren, en waarschijnlijk het choor, zijn oud (XV c). De kerk bevat:

Eiken preekstoel (XVIII c), twee koperen lezeraars, dito doopbekkenhouder en twee blakers, alles van 1771.

Zeven heerenbanken met gesneden wapens, Lodewijk XV.

Fraaie zerk (Hardenbroek van Aldenbockum).

Twee koperen kronen, (XVIII c).

Zilveren gegraveerden avondmaalsbeker (XVII).

Klok door Steven Butendiic, 1473; klokstoel van 1640.

WEERDESTEYN, vierkante bakstenen toren, XIII, door water omringd. Voorpoort, waarin steen met wapen en 1642.

Huis LUNENBURG, gesticht vóór 1340, geheel gemoderniseerd. Hek met hardstenen palen, Lodewijk XV.

Van het huis HINDERSTEYN, vermeld 1375, staat een vierkante toren, XIV, en een voorpoort met: 1647, vernieuwd 1847. Overigens modern.

WALENBURG, vierkante toren, XIII, door water omringd. Inwendig oude zoldering, gemetseld ton- en een kruisgewelf.

SANDENBURG, herbouwd in gothiek van 1840-'50.

Van het huis GROENESTEYN staat op de gemetselde brug een poortgebouwtje met gehouwen wapen (XVIII, Groenestein en De Ridder) en, aan de achterzijde, 1617.

Boerderijen dragen in de ankers de jaartallen 1651, 1754, 1782 en 1784, een huis 1785.

De houten molen WINDLUST is van XVII eeuwschen vorm.

Over-Langbroek.

De NED. HERV. KERK (H. Hyacinthus), van aanleg XV c, is geheel gemoderniseerd in 1824 en 1832. De toren met gemetseld kruisgewelf is oud, omstr. 1500. De kerk bevat:

Preekstoel (XVII c) met koperen lezenaar, ± 1700, en doopbekkenhouder, XVII.

Koperen kroon, geschonken in 1807.

Zerk, midden XVI (ten deele bedekt).

Klok door Johan Dop, 1650.

Van de ridderhofstad ZUILENBURG staat een fragment van een vierkanten bouw met gemetseld tongewelf.

Leersum.

Germaansche grafheuvels, waarvan eenige in 1842 onderzocht, bevinden zich in de heide.

De NED. HERV. KERK (St. Michaël), aanmerkelijk vergroot XVIII c, 1819 en 1894, heeft in den N. muur van het choor een Romaanschen vensterboog (tuf) bewaard. Het met baksteen gewelfd choor is XIII, de baksteen toren van omstreeks 1500.

De kerk bevat:

Eiken preekstoel van 1676 met koperen lezenaar en dubbelen kandelaar van omstreeks 1750.

Koperen kroontje.

Klok door Corn. Ammeroy, 1597.

Het huis ZUYLESTEYN, gesticht vóór 1456, verbouwd 1551, in 1630 aangekocht door Frederik Hendrik, is door hem zeer vergroot en verbouwd. Het heeft een hoogen vierkanten toren, XVI, een gehouwen portiek (caryatiden) van 1551, trapgevels (XVII b), rijke, gemetselde trapbrug, Lodewijk XIV. Verschillende oude ankers. Het huis is 'eenigermate hersteld' in 1839 en vermoedelijk vertimmerd XVIII. Het bevat eene kamer met oude zoldering, schoorsteenstuk en fraaie koperen slotplaat, een mooi gesneden spiegel (alles XVII d). Portretten van Frederik van Nassau-

Zuylesteyn, koningin Maria (gemalin van Willem III) en hertogin van Zimmern door Mijtens, een schilderij van Hondecoeter.

Buiten: steenen bank, verschillende gesmeed ijzeren hekken, een zonnewijzer, tuinbeelden en vazen en, boven de stalpoort, steen met wapen van Nassau.

Het huis BROEKHUIZEN - op de plaats van het vóór 1440 gestichte kasteel van dien naam - neoklassieke bouw van 1810, is in 1906 verbrand.

Leusden.

Hamersveld.

De R.K. KERK bezit eene eiken Piëta, (XV) en een geschilderd portret van Jos. Galeani, pastoor aldaar, 1749-1791.

In de boerderij DE GROOTE ZWARTE STEEG is een vertrek, de oude gerechtszaal der heerlijkheid Asschat, met grooten hardsteenen schoorsteen (XVIII b).

Leusbroek.

De NED. HERV. KERK (1828) bezit een zilveren avondmaalsschotel en -beker met gegraveerd wapen en inschrift 'Everhard de Weede' en een kan van wit Delftsch aardewerk met zilveren deksel, waarin wapen Van Weede.

In de buurtschap Heetveld, bij het landgoed de Treek, eene boerderij, waarin gevelsteen met wapen en 1614.

Leusden.

Van de in 1828 afgebroken kerk (H. Antonius) staat nog de baksteenen toren (XIII a), waarin eene klok door Gerard Koster, 1677.

Linschoten.

Brug met gesmeed ijzeren leuning (XVIII).

De NED. HERV. KERK (St. Jan Baptist), in 1482 door brand

geteisterd, is een gepleisterde, eenbeukige baksteenbouw (het W. deel van den ouden bouw, het overige vermoedelijk XV d, gewijzigd omstr. 1625) met choor en baksteenen toren, waarin gemetseld kruisgewelf (XV). Houten welving. De kerk bevat:

Een eiken preekstoel met koperen lezenaar, armblaker en doopbekkenhouder (alles XVII d) en een koperen lezenaar (XVIII a).

Orgel van 1828.

Eenige rijk gesneden heerenbanken, ten deele verminkt, van 1634 en 1637.

Verschillende zerken (XVII), waarbij een van C. Pzn. Roos, † 1650.

Zilveren avondmaalsschotel van 1723, -kan van 1772, twee -borden en twee -bekers van 1816 en twee offerbusjes van 1825.

Een gothisch angelusklokje (XV) en een klok van 1477.

Een schilderij, uit deze kerk afkomstig (XIV b), is thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Het huis LINSCHOTEN, gesticht vóór 1270, verbouwd begin XVII en 1721, heeft twee hoektorens. Het bevat: een gesneden deuropzet (XVII c), een houten schoorsteenkap op marmeren zuilen (XVII d), een marmeren schoorsteen ± 1800, en twee grauwtjes.

Het met vazen versierd dubbel inrijhek is XVII d.

Achtkante koepel (Lodewijk XVI) in den tuin bij A 46.

Onder Kromwijk bevinden zich steenen hekposten van omstreeks 1700 bij de hoeven KOMT AL BIJ BEURTEN, LEEUWENSTEIJN (wapens en leeuwen) en de boerderij daarnaast. Bij WULVENHORST hekposten en een gemetseld boenhok, beide XVII d.

Hardsteenen hekposten (Lodewijk XV) bij de boerderij LIEFHOVEN, A 25.

Loenen.

Het RAADHUIS is een vroeger woonhuis (XVIII a).

De NED. HERV. KERK (H. Ludger) is eene driebeukige, baksteenen kruiskerk (XV d) met iets ouder choor van tuf, fraaien toren (omstr.

1500, houtwerk vernieuwd na brand in 1714) en tot consistorie vergroote, aangebouwde sacristie. Gewelven van het choor gemetseld (XV b), overigens van hout. Zij bevat:

- Een choorhek (XVIII d).
- Preekstoel (XIX a).
- Zes koperen kronen (1643 en 1646).
- Twaalf rouwborden.
- Twee zerken (1494 en 1538).
- Eene klok van Jan Albert de Grave (1726) en een van 1676.

Gevelsteen: aan het Kerkplein (1612) en hoek Brug- en Dorpstraat.

Buiten het dorp zijn opmerkelijk:

Hek van NIEUWERHOEK (midden XVIII).

VREEDENHOFF (1749-'53), ook inwendig, met buitengewoon fraai hek (vermoedelijk door C. Lautenschläger, omstr. 1760) en koepel (1776).

RUPELMONDE (midden XVIII).

Tuinvazen van STERRESCHANS.

OVER-HOLLAND (midden XVIII).

Houten balustrade VOOR BEEK EN HOFF.

Loopik.

Loopik.

De NED. HERV. KERK, is in 1818 verkleind door afbraak van den toren en het aangrenzend deel van het schip. Het overgebleven deel is een eenbeukige, baksteen kruiskerk (XV a, b) met (als bergplaats ingericht) choor op ouderen onderbouw.

Houten welving. De kerk bevat:

- Choorschot en preekstoel van omstr. 1700.
- Koperen doopbekkenhouder (XVIII a).
- Eenige zerken (XVII).
- Twee koperen kroontjes (XVIII a).
- Klok van 1462. Eene klok van 1606 is in 1818 verkocht.

De boerderij, gemerkt B 19, is van omstr. 1650 (baksteenmozaïek, ankers). C 66 is uit 1613. Tegeltabelau en tegelpilasters.

De houten molen is van zeventiende-eeuwschen vorm.

Loopikerkapel.

De NED. HERV. KERK, aanzienlijk hersteld in 1832, is een baksteenbouw van ééne beuk met hooger choor (XV b, c). Latere dakruiter. Houten welving. Zij bevat:

Eiken preekstoel (XVIII a).

Koperen lezenaar met 2 wapens (XVIII b); koperen kroon (XVII d).

Twee tekstborden met krulletters, geschilderd door P. Landzaat (1771).

Zilveren avondmaalsbeker, gegraveerd, 1660.

Klok, gegoten door Gerhart Schimmel in 1682.

Het HUIS TE VLIET, vermeld in 1394, verbouwd XVI b, grootendeels afgebroken 1815 en herbouwd 1856. Ten deele oude muren en kelders. Penanten van inrijhek met wapens Wuytiers en Optenoort, XVIII b. In de vestibule vier rouwborden (Barchman Wuytiers en Van Brienen) van 1749, 1785 en 1791.

H 27, boerderij van 1679.

Loosdrecht.

Nieuw-Loosdrecht.

De NED. HERV. KERK (St. Paulus) is een driebeukige, baksteen kerk (choor omstr. 1400, schepen 1440-1450) met toren. Houten welving. Zij bevat:

Twee koperen kronen en eenig ander koperwerk (XVII).

Eene bank (XVIII a).

Een marmeren zerk (XVII d).

Een klok van 1675 en eene door Pieter Seest (1769).

Een aanleg van omstreeks 1600 is nog min of meer herkenbaar

aan een aantal boerenwoningen, het best aan die gemerkt: D 130, D 100, D 90 en 91, D 87 en C 217 (ook inwendig).

Gewelsteenen komen voor aan de grutterij en aan C 242 (1682).

Eene verzameling van (meest niet plaatselijke) oudheden wordt bewaard in het huis D 156. Catalogus voorhanden.

Oud-Loosdrecht.

De NED. HERV. KERK (1843) bevat:

Vijf koperen kronen (XVII, een met 1658) en eenig ander koperwerk.

Klok van Leonar Herve (1661).

Maarn.

Het KASTEEL MAARSBERGEN is een rechthoekig gebouw, door een gracht omgeven, geheel gemoderniseerd. Op elk der beide hoeken van den voorgevel een uitgekraagd rond torentje (XIII?).

In het park: gemetselde duiventoren.

Maarsen.

De NED. HERV. KERK (H. Pancratius) is eene eenbeukige, baksteenen kruiskerk (1528) met toren van tuf (XII), aangebouwde sacristie en grafkelder (XVII d). Houten welving. Zij bevat:

Eene choorhekdeur (XVI b).

Vier koperen kronen (XVII, een met 1699) en eenig ander koperwerk.

Preekstoel en twee banken ($\pm$ 1700).

Een zerk (XVI).

Een zilveren doopbekken (1657) en twee dito avondmaalsbekers ($\pm$ 1700).

De R.K. KERK bezit:

Een verguld koperen kelk (XVI a) en een verguld zilveren (XVIII c).

Twee kazuifels (midden XVIII).

Enkele huizen aan de Lange gracht vertoonen achttiende-eeuwsch karakter.

Het buiten TEN BOSCH (midden XVII) is ook inwendig opmerkelijk: fraaie gemetselde vestibule, geschilderd plafond (bedekt).

Maarseveen.

Nieuw-Maarseveen.

De SYNAGOGE der Ned. Isr. Gem. bezit:

Een arke (midden XVIII).

Twee voorhangen (begin en eind XVIII).

Een koperen menora, drie kronen (XVII) en vele blakers (XVIII).

Vier zilveren siertorens met leeswijzers (XVIII a en b).

Enkele huizen aan de Heerengracht vertoonen achttiende-eeuwsch karakter.

Buiten het dorp zijn opmerkelijk:

Hek van DOORNENBURGH, XVIII b.

GOUDESTEIN (1754), bevattend eenige oude vertrekken, talrijke portretten (fam. Huydecoper, 1612 tot XIX), een marmerbuste van Quellijn en eene klok van F. Hemony (1648).

Koepel en hek (XVIII d) van VECHTOEVER.

Hekken van GANSENHOEF en LEEUWENBURG (XVIII).

Hek (XVIII) van, behang (XIX a) en orgel (midden XVIII) in CROMWIJCK.

Oud-Maarseveen.

Gevelsteen (1619) en ankers (1779) aan boerenwoningen.

Maartensdijk.

Blauwkapel.

De NED. HERV. KERK (kapel van den H. Lebuinus) is een eenbeukig, baksteen kruiskerkje met westtoren. Houten gewelven (XVI a). In den toren eene klok van 1828, gegoten door H. van Bergen.

Maartensdijk.

RAADHUIS, omstr. 1600, sterk gewijzigd XIX c.

De NED. HERV. KERK (H. Martinus) is een eenbeukige baksteen kruiskerk met westtoren. Houten gewelven (XVI a). Zij bevat:

Eiken preekstoel (XVIII b).

Eiken doophek (XVII).

Twee koperen doophekbogen en gegraveerde lezenaars (XVIII c).

In den toren eene klok, gegoten in 1684 door Fremy.

Verschillende huisjes dragen jaartallen in de ankers: 1647 (ook huismerk in anker), 1718, 1721, 1766.

Aan den weg naar Soest, de landhuizen:

EYCKENSTEIN, neo-klassieke bouw, XIX a.

RUSTENHOVEN, Lodewijk XV.

In een weiland hiertegenover, gemetselde duiventoren.

Mijdrecht.

In den toren der moderne NED. HERV. KERK hangen twee klokken door Adam Danckwart (1664) en G. Koster (1668). In de kerk: een eiken kist (XVII d) en koperen lezenaar (XIX a).

De R.K. KERK bezit:

Een koperen tweelichtskandelaar, omstr. 1500.

Een gedreven zilveren pixis, omstr. 1650.

Een verguld zilveren ciborie en een zilveren handwaschschotel, omstr. 1700.

Zilveren kandelaars, wierookvaten en expositietroon (XVIII).

Een choorkap van wit brokaat (XVIII d).

Een eiken kastje (XVII a).

Tegenover het RAADHUIS een dubbele gevel, Lodewijk XIV.

Op het huis, gemerkt 204, een windwijsinrichting (XVIII).

Een boerderij in de buurtschap Bozenhoven, met 1638 in deurkalf, heeft een vertrek XVII b.

Montfoort.

b. Verdedigingswerken.

De versterkingen der stad, aangelegd na 1353 (vermoedelijk XV d), zijn in 1574 door de Spanjaarden verwoest. Nog in wezen (verminkt en gepleisterd) is de IJSELPOORT. Hieraan twee kettingen met steenen (strafwerktuig voor kwaadspreeksters).

Het KASTEEL, gesticht door bisschop Godfried van Rhenen (XII d), verbouwd omstreeks 1650, lieten de Franschen in 1672 met buskruit springen. In 1833 verkocht aan de gemeente, die de overblijfselen door nieuwe gebouwen verving. Behalve een achtkanten hoektoren, is alleen het poortgebouw (eerste helft XV) gespaard: twee baksteenen rondtorens, aan weerszijden der poort. Thans Rijksopvoedingsgesticht.

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

1. Het RAADHUIS (XVII) bevat een schilderij, gemerkt: Hendrich Heerschop Act. 22 (1649) en eene oudheidkamer, waarvoor zie: h.

2. De WAAG, gebouwd 1615, vernieuwd 1896, heeft een ouden achtergevel en gevelsteenen.

e. Kerkelijke gebouwen.

1. De NED. HERV. KERK (H. Joannes Ev.) is eene driebeukige baksteenen kruiskerk, met driebeukig choor (zonder omgang), sacristie, uitgebouwde kapel, waarin voet van een altaar, dakruiter, hoogen westtoren en ronden traptoren tegen het choor. Zij dagteekent uit de tweede helft der XVe eeuw, werd in 1598 ontdaan van altaren enz., gepleisterd en gewit; 28 Maart 1629 geteisterd door eenen brand, waarbij 'het binnenste van den toren, de kap en al het verder houtwerk der kerk' werd verwoest, en in 1633 hersteld (dit werk was aangenomen voor f 13950. -).

Gewelven: baksteen in kapel, sacristie en toren, overigens hout. De kerk bevat:

Een eiken doophek (XVII d) met koperen lezenaar (XVIII a).

Eiken preekstoel met koperen lezenaar (XVIII a, b en XVIII d).

Twee eiken heerenbanken (± 1700).

Zerk van Charlotte van Brederode, vrouw van Montfoort († 1529), van Henr. van Maeslant (XVII), Cl. Will. van de Poll (XVII), G. Schoenmakers († 1771) en J. Story († 1772) enz. Gesneden cartouche met memorie-tafel voor Willem van Wijnberghe († 1382) en anderen, tot 1606 (XVII a).

Ornamentale gewelfschildering in de Z. kapel (XV).

Twee zilveren avondmaalsbekers, gegraveerd (± 1700).

Fragmenten van twee koperen kronen (XVIII a).

Drie klokken van 1630 door Wouter Both en Eppe van der Arck.

2. De R.K. KERK bezit:

Een eiken Madonna, gevonden in de gracht van Oudewater (XV), modern gepolychromeerd.

Verguld zilveren gedreven kelk (tweede helft XVII).

Gedreven kelkje van 1662.

Verguld zilveren, gedreven monstrans door W. Schacht te Oosterhout, 1786.

Gedreven zilveren wierookvat (XVII) met torendeksel (XII).

Dito wierookscheepje (± 1700).

Dito ampullenblaadje (XVIII d).

Koperen wijwateremmer (XV d).

Koperen kroontje (± 1700).

Drie koperen kandelaars (XVI a) en vier XVII.

Schilderij, copie naar A. van Dijk.

f. Gebouwen van liefdadigheid.

1. Van de KOMMANDERIJ VAN SINT JAN (Hoofdstraat) staat nog een deel van de kruisgang, een poortje (± 1525) en de kapel (waarvan het torentje in 1691 is afgebroken), thans pakhuis, met tame-

lijk bewaarden gevel (gebeeldhouwd poortje), XVI b. Zie ook onder h.

2. OUDEMANNENHUIS, gesticht omstr. 1506, (Manhuisstraat) heeft een gemetselde trap en een deurkozijn van 1627. De kapel (XVI d), thans werkplaats, heeft nog één venster met steenen traceering.

g. Particuliere gebouwen.

1. Het huis, gemerkt A 104 (tegenover de Waag), heeft eenen gevel XVII a.
2. Hoofdstraat B 20, gevel XVII a, b.
3. Verschillende zijgevels met trappen, o.a. aan de huisjes, gemerkt A 144 en B 169-170, eind XV.
4. Het huis A 136 heeft een poortje XVI b.
5. Hoofdstraat B 12, fronton XVII c.
6. Het huis B 60-65, deurkalf en balksleutel, XVI d.
7. Het huis A 179 heeft ankers van omstr. 1600, de huizen B 79 en B 203 hebben ankers, XVII.

h. Musea en Varia.

1. In het Raadhuis is eene OUDHEIDKAMER ingericht, waarin plaatselijke oudheden, o.a. een schoorsteenpilaster uit de kommanderij, een grenspaal met wapen van Benschop, een gesmeed kruis van de kerk, enz.

2. Op een muur achter de kommanderij: twee gebeeldhouwde consoles (XVI b) en een leeuw (XVII c, d).

Nichtevecht.

De NED. HERV. KERK, na een brand in 1672 hersteld, is van baksteen, heeft ééne beuk, choor, aangebouwde sacristie en toren (XIII), later verhoogd. Gewelven in sacristie en toren gemetseld, overigens hout. Tegen het choor is een grafkelder gebouwd.

De kerk bevat:

Twee koperen kronen (1651 en 1652).

Koperen doophekboog (1670) en lezenaar (XVII c).

Wapenborden (1677) en een rouwbord (1733).

Eenvoudigen preekstoel en banken (XVII en XVIII).

Klok van 1675.

De doopvont uit deze kerk is in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Een huis tegenover de kerk heeft eenen gevelsteen (1680), twee andere bezitten gesmeed ijzeren windvanen op de schoorsteenen.

Aan den weg naar Vreeland, eenige oude boerderijen, een met 1676 in het deurkalf.

Odijk.

De NED. HERV. KERK (H. Nicolaas), in 1547 vergroot, in XIX a ten deele afgebroken en gepleisterd, is thans eenbeukig met choor, en torentje op het dak. Voor den Z. ingang ligt een zerk van Aert Aertz Vreent († 1557). De kerk bevat:

Een koperen kroon (XVII d).

Eenige zerkfragmenten, o.a. van 1614.

Een ijzeren geldkist (XVII).

Vier tinnen avondmaalsschotels, waarvan twee met 1727.

Oudenrijn.

Gemetselde boogbrug met wapenschilden, waarbij schamppaal (XVII).

In het RAADHUIS een rouwbord van Gysb. Franco de Milan Visconti, † 1692.

Van het buiten JEPMA (thans Tjepmahoef, afgebroken omstr. 1903) staat nog een der bijgebouwen met achtkant torentje (XVII).

Polsbroek.

Noord-Polsbroek.

Tegenover de pastorie: een boerderij met gevel XVII a (het deurkalf met 1617 is in 1903 verwijderd).

Boerderij No. 121 met gevel, ankers en steen, 1643.

De boerderij, gemerkt 113, heeft ankers en opmerkelijke deur van 1611.

Zuid-Polsbroek.

De NED. HERV. KERK (St. Joannes Baptist), gebouwd in 1834, heeft eenen baksteenstoren, waarin spitsbogig tongewelf (XIII a), met latere spits. Zij bevat een preekstoel, Lod. XVI (XIX b) en een klok van 1749 door Cyprianus Crans Jansz. te Amsterdam.

Het huis, gemerkt 80, heeft eenen steen met 1681.

Renen.

Elst.

De NED. HERV. KERK is van omstr. 1819.

Het huis, gemerkt C 21, heeft ankers met 1817.

Renen.

a. Germaansche en Romeinsche oudheden.

Germaansche grafurnen en overblijfselen van wellicht Romeinsche wallen en tegels zijn in 1839 gevonden in den Heimenberg.

b. Verdedigingswerken.

Van de WESTPOORT zijn twee steenen (XVII) aangebracht aan eene bank in het Plantsoen, hoek Veerweg.

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

Het RAADHUIS, herbouwd omstr. 1738, heeft eene vierschaar met geschilderd Justitiabeeldje (XVII), twee schoorsteenen (XVIIIb). Het bevat eenige stoelen (XVII), gildekistjes (1641 en XVIII c), vlaggen en bodeteekens van gilden (1761, 1762, 1765 en XVIII c), tinnen stembus met gegraveerd wapen (XVI d) en een gezicht op Renen, tekening van M.C. Volkard (1776).

Een schilderij (XVI a), inname der stad in 1499, is thans in het Rijksmuseum te Amsterdam. Van het vroegere stadhuis bleef bewaard een fragment van een schoorsteen, tweede helft XVI.

e. Kerkelijke gebouwen.

De NED. HERV. KERK (H. Cunera), ter plaatse eener XI a vermelde kerk gebouwd in de XIVe (choor en deel van transept) tot XVe eeuw c, (middenschip en zijbeuken) is eene baksteenen hallenkerk, steenen gewelven (pijlers), met aan den noordkant 1 en aan de zuidzijde 2 zijbeuken, transept met rijk portaal aan iedere zijde (tegen den Z. arm steenen zonnewijzer van 1631), choor met aangebouwde sacristie, uitgebouwde Z.W. kapel en hoogen westtoren van bak- en bergsteen (1492-1531). Tegen den W. gevel aan de N. zijde uitbouw, toegang gevend tot onderaardsche gang naar het voormalig St.-Agnesklooster. In 1451 werd een aflaat verleend aan hen, die den kerkbouw bevorderden. (Een aflaatbrief van 1475, met miniatuur van St. Cunera berust in het Rijksarchief te Utrecht). 4 Sept. 1897 zijn kerk en toren door brand geteisterd, sedert gerestaureerd, de eerste onder leiding van C.B. Posthumus Meyjes, de laatste onder Dr. P.J.H. en Jos. Cuypers. De kerk bevat:

Marmeren oksaal, met beelden en stuc-reliefs, eiken deuren en koperen hekwerk (XVI b). Wellicht gesticht tijdens de kanunniken van Ter Horst te Renen zetelden (1529-'34)?

Twee eiken choorbanken en een zetel (1570).

Eiken preekstoel (XVII d), met koperen lezenaar van 1676.

Dito voorlezerslezenaar, XVIII.

N. en Z. tochtportalen met eiken paneelwerk (1654 en XVII c).

Eiken deur, gothisch (XVI a); gesmeed ijzeren traliedeurtje, omstr. 1500.

Met wapens versierde grafzerken, o.a. van Joffer G. van Nievelt († 1517) en Henrick Valkener († 1531); Bernt Fris v. Dolre († 1530) en Margrijt Martynsdr. († 1534); twee van het geslacht Beyer (XVI); Burgemeester van Lienden en Nic. Leysters († 1565); Corn. Thomsz. Budding († 1593) en verschillende uit de XVIIe en XVIIIe eeuw.

Gewelf- en muurbeschilderingen, waarvan sporen werden gevonden, zijn bij de restauratie overgewit.

Tekstbord van 1599.

Bord met 10 Geboden, Mozes en Aäron en bord met de geloofsartikelen, XVII a.

Credo-bord (XVII a); geschilderd wapenbord met 21 wapens van diakens (1733-1745).

Twee zilveren avondmaalsbekers (gegraveerd), omstr. 1700.

In den toren: gedreven koperen lantaren (XVII b); eenige helmen, gevonden in het Paardenveld (XV d) en twee klokken van 1555 door Jan Tolhuis. Eenig smeed- en steenen beeldhouwwerk, fragment Cunerabeeldje van bij den brand vernielde klok (1522).

De koperen kronen der kerk zijn te Maasbommel.

f. Gebouwen van liefdadigheid.

Overblijfsel der GASTHUISKAPEL (XV of XVI) in de Gasthuisstraat, hoek Koningstraat.

g. Particuliere gebouwen.

1. Heerenstraat A 216, gevelfragment met ankers en gevelsteen, 1620.
2. Rijnstraat A 277, gevelfragment, 3 gevelsteen (XVII a).
3. Kerkstraat, geschonden trapgevel (XVII b, c).
4. Platte, met wapens versierde stoeppalen aan verschillende huizen, o.a. Rijnstraat A 274, A 331 (1565), A 335 (1650) en A 382.
5. Twee schildhouders, leeuwen, (XVII), op een muurtje, Heerenstraat A 120.
6. Heerenstraat A 209, eenvoudige gevel (XVIII c).
7. Koningstraat, deur (XVIII d) en sluitsteen.
8. Rijnstraat A 281, trap en schotwerk (XVII a).
9. Heerenstraat A 214, ankers (XVII).

Renswoude.

De NED. HERV. KERK, blijkens jaartal boven portaal in 1639 gebouwd, is een baksteenbouw in den vorm van een Grieksch kruis,

met achtkanten koepel, de laatste, volgens opschrift, 'vernieuwd en opgeschilderd' in 1718. De kerk bezit:

Eenige koperen kaarsarmen en eenen lezenaar (XVII c).

Wapenschilden in vier rouwborden van 1657, 1699 en 1738.

Twee eenvoudige banken, omstr. 1700.

Twee gegraveerde zilveren avondmaalsbekers (XVII c).

De R.K. KERK bezit drie schilderijen (XVI en XVII) en een koperen kroontje (XVII c).

Het KASTEEL RENSWOUDE, door grachten omgeven, rechthoekige baksteenbouw met midden- en twee zijtorens, in 1654 in den tegenwoordigen vorm gebracht, blijkens jaartal op wijzerplaat en op steen met wapen Van Reede in den achtergevel.

Dienstgebouwen ter weerszijde van het voorplein. Het bevat o.a. eene kamer met betimmering en schoorsteen (XVII c), een beschilderd plafond (omstr. 1700), eenige schilderijen, meest XVII, waaronder een toegeschreven aan G.C. Hondecoeter en een portret van den gouverneur-generaal Mossel. In den tuin drie tuinvazen (XVIII d).

Van het, op oude kaarten voorkomend, adellijk huis EMMIKHUIZEN, is de plaats herkenbaar op een, door een gracht omgeven, terrein bij de buurtschap van dien naam.

In het dorp: kleine boerenwoning en gepleisterde gevel met in de ankers onderscheidenlijk 1715 en 1685.

Vier blokken van twee en een van vier woningen met de jaartallen 1774, '75, '79, '80 en '73. Eenvoudige gevels met in de ankers 1701 en 1743.

Eenige oude boerderijen, o.a. DE ENGELAAR en DE GROOTE VLIERT, beide met dwarshuis, de laatste met oude vensterbogen en lelieankers (XVII a).

Rijzenburg.

Van het HUIS RIJZENBURG (XIII, gesloopt XVIII) staat een poortgebouw, met oude deur en wapenstein (alliantiewapen Van Zuylen), XVII.

Ruwiel.**Ter A.**

De NED. HERV. KERK is een eenbeukige baksteenen kruiskerk (zandsteenblokjes langs vensters en in de beeren) met choor, uitgebouwde sacristie en westtoren (XV d). De torenspits is na een brand in 1568 hersteld, het choor in 1897 gerestaureerd. De kerk bevat:

Aan een heerenbank, gesneden paneelwerk (XVI d).

Twee koperen lezeraars, doophekboog en kandelaar (XVIII).

Gebeeldhouwde memoriesteen voor pastoor Egbert ter Brugghen († 1583).

In de choorvensters, gebrandschilderd glas (XVII a), sterk gerestaureerd.

Klok van 1676.

Schalkwijk.

De NED. HERV. KERK (H. Michaël), 1804, verbouwd XIX d, heeft een choor, (XIV) en eenen baksteenen toren (XIII), verhoogd XIV. Zij bevat:

Eiken preekstoel (1648), doophek (XVII b) en banken (XVII b en omstr. 1700).

Twee koperen lezeraars en 4 armluchters, omstr. 1700.

Grafmonument (zandsteen en marmer) van Balth. de Leeuw, † 1754.

Zerken van Gherrit en Tuenis de Ridder, (1537), van Dirck Cuyck, 15.., 1615, 1620 en 1634.

Zilveren, gegraveerden avondmaalsbeker (XVIII b).

In den toren: eene klok, gegoten door C. en R. Voigt (1766).

In het huis B. 47: ankers, XVII a.

Soest.

In het moderne RAADHUIS een groote schouw van omstr. 1650, afkomstig uit Utrecht (huis Nieuwe Gracht 6). Het hierin behoorend schoorsteenstuk (schilderij van Droochsloot) is thans in het bezit van Mr. W.H.J. Royaards te Utrecht.

De NED. HERV. KERK (H.H. Petrus en Paulus), geheel gemoderniseerd, heeft ééne beuk met choor en westtoren (XV d), in 1905 gerestaureerd onder Frowein. De kerk bevat:

Twee koperen kronen en twee armluchters (XVII d).

Negen rouwborden (XVII en XVIII).

Twee klokken door Wilhelmus de Wou (1506) en Claes Noorden en Jan Albert de Grave (1709) in den toren, en een klokje in den dakruiter.

In den toren werden bij de herstelling belangrijke overblijfselen gevonden van houten en pijparden beelden (XV en XVI), die geplaatst zullen worden in het Rijksmuseum te Amsterdam, het Stedelijk Museum te Utrecht en het museum Flehite te Amersfoort.

Van het HUIS ISSELT staat nog de kapel (XV), waarin rouwborden (1716-1790), fragmenten van gebrandschilderd glas (XVII) en een klokje van 1717. Voor de boerderij daar ter plaatse een zandsteenen leeuw (XVII).

Van het voormalig BRIGITINESSENKLOOSTER bestaat nog de boerderij HET LANGE HUIS, waarin oude schouw (met lanshaken en tegels, XVIII).

Een huis achter de kerk draagt het jaartal 1737 en heeft oude venstertralies.

Aan den Veenhuizer weg een tolhuisje van 1827.

Bij de veldwachterswoning een klokje van 1676.

Soesterberg.

De R.K. KERK bezit een groot schilderij, kruisafneming, gemerkt: Leonardus de Laaff fecit, A 166.

Stoutenburg.

Achternveld.

De R.K. KERK (1844) bezit 4 koperen kronen (XVIII).

In de omgeving eenige oude boerderijen van weinig belang, o.a. DEN AARD, GROOTHOF, KLEIN HOOLHORST.

Snorrenhoef.

In de nabijheid van dit gehucht de boerderij GROOT-ZANDBRINK, waarbij een door een sloot omgeven, ronde heuvel, waarin, bij eene opgraving voor omstreeks 25 jaar, gewelfde ruimten zijn gevonden.

Tienhoven.

De NED. HERV. KERK (1813) bezit:

Drie koperen kronen (XVII b), geschonken in 1818.

Twee koperen lezenaars (1758), armlakkers en doopbekkenhouder (XVIII?).

Twee gladde zilveren avondmaalsbekers (1703).

Eene klok (bewaard in de catechisatiekamer) van 1615.

Tul en 't Waal.

't Waal.

De NED. HERV. KERK is een eenbeukige baksteenbouw (1778) met houten gewelf.

Zij bevat:

Preekstoel, XVIII d.

Twee koperen lezenaars (XVIII c) en doopbekkenhouder, XVII.

Klok van Petrus Meurs, 1616, uit oudere kerk.

Utrecht.

a. Voorhistorische monumenten.

Een groote KEI, van ouds 'de gesloten steen' geheeten, ligt op den hoek der Groote Eligensteeg

b. Verdedigingswerken.

De WALLEN, tusschen 1829 en 1855 door J.D. Zocher in plantsoen herschapen, dagteekenden uit de XIIe eeuw (1122 in aanleg). Aan de Lucasbrug zijn nog enkele gemetselde bogen zichtbaar.

Van de WALTORENS is bewaard: een fundatiesteen (1145), in het Stedelijk Museum; van de poorten: de onderbouw van den oostelijken toren van de meest oostelijke der beide Rode poorten (afgebroken in 1559).

Van de vier onder Karel V gebouwde STEENEN BOLWERKEN is Sterrenburg (Morgenster) verdwenen, Zonnenburg (blijkens op schrift van 1552) grootendeels bewaard, Sterkenburg deels gesloopt, deels in het plantsoen verborgen, Manenburg eveneens, doch nog voorzien van een gekruiswelfden kelder.

Van de CITADEL Vredenburg, sinds 1530 onder Rombout Keldermans van Mechelen gebouwd en na de inname in 1577 langzamerhand gesloopt, staat nog slechts eenig muurwerk der beide westelijke bastions, in het zuidelijkste waarvan schalken en aanzetten van een netgewelf.

De vijf AARDEN BOLWERKEN, onder Willem I in 1580 aangelegd, zijn beplant of bebouwd; het tusschen 1630 en 1640 gebouwde RETRANCHEMENT ten oosten van Lepelenburg is verdwenen.

c. Wegen, bruggen, enz.

In de hooge kaden langs de grachten bevinden zich overkluisde kelders, oudtijds in verbinding met de aangrenzende koopmanshuizen en dienend als opslagplaats, thans gedeeltelijk bewoond.

Vóór deze kelders is een aan het water gelegen kade (de z.g. werven), vroeger bereikbaar langs gewelfde, hellende wegen ('wedden'), waarvan nog een is bewaard aan de Ganzenmarkt.

Overblijfselen van den eigenaardigen stadsaanleg ten gevolge van de aanwezigheid der z.g. immuniteiten van de vijf kapittels: aan de noordzijden van het St. Janskerkhof en van de Mariaplaats.

Een hardsteen pom (± 1660) staat in de Breestraat.

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

1. Overblijfselen, wellicht van het KEIZERPALEIS LOFEN (vermeld in 1122, verbrand in 1131), in den kelder van het huis Domkerkhof 31.
2. Ter plaatse van het BISSCHOPPELIJK PALEIS ('Bisschopshof') Servetsteeg, 5, een poort van 1634. Vloertegel (XIV) in het Rijksmuseum te Amsterdam.
3. PAUSHUIZE, woning van den Commissaris der Koningin, zie: g. A, N°. 6.
4. GEBOUW DER PROVINCIALE STATEN, vroeger Minderbroedersklooster, zie: e N°. 29.
5. Danszaal van het PALEIS van Lodewijk Napoleon (thans universiteitsbibliotheek), in 1807 verbouwd onder J.D. Zocher, Wittevrouwenstraat 17.
6. Rechthuis van den bisschoppelijken officiaal (Domplein naast N°. 1), zoldering XVI, schoorsteenfries (in het Stedelijk Museum) XVI c.
7. Hardstenen poort van het Hof van Utrecht (thans Rechtbank) XVII b, hersteld in 1904, Runnebaan tusschen 5 en 11.
8. ARRONDISSEMENTS RECHTBANK (Hamburgerstraat 28). vroeger Sint-Paulsabdij (1050), in 1838 verbouwd door C. Kramm. Vloer van tegelmozaïek (waarvan eenige tegels, XIV a, in het Stedelijk Museum). Bank van ± 1700.
9. HOOFDWACHT, vroeger Sint-Antoniuskapel der Sint-Janskerk, zie: e N°. 3.
10. RAADHUIS, gevel van 1824.
11. KLEINE STADSVLEESCHHAL (Lange Nieuwstraat 34), middeleeuwsch, doch onherkenbaar gemoderniseerd.
12. VLEESCHHUIS van 1637, Voorstraat 19; achtergevel, Jansveld tusschen 40 en 42.
13. 'S RIJKS MUNT, XVII b (Oude Gracht Wz. 73), bevat een marmeren schoorsteenmantel (XVIII b) en een schilderij van Romeyn de Hooghe.

14. Beeldje van 1622 op de poort van de GILDEKAMER der zakkendragers van het Boveneinde (Oude Gracht Tz. [67]).
15. MALIEHUIS van 1637, thans verbouwd tot particuliere woning (Maliebaan 2).
16. SCHOUWBURG, XIX a (Vreeburg 91).
17. GEBOUW VOOR KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, 1846 (Mariaplaats [...]).

e. Kerkelijke gebouwen.

1. DOM (Ned. Herv. Gem. - St. Martinus). Eerste steen gelegd in 1254; de elect Jan van Nassau noemt zich in 1288 'fundator' van den Dom; in 1303 worden vicarieën gesticht op de altaren in den choorveelhoek, die toen dus gereed was; daarna bouw van het langchoor; omstr. 1455 begint de bouw van het transept, in 1479 voltooid; in 1481 aanvang van de drie oostelijke traveeën van het schip, met bijbehorende kapellen en N. toegang; daarna (1485) bouw der W. traveeën; wijding van het nieuwe gedeelte in 1492; in 1517 wordt de bouw gestaakt; in 1674 wordt het schip door storm omvergeworpen; transept gedeeltelijk hersteld omstreeks 1860 onder leiding van Kamperdijk, het choor later onder leiding F.J. van Nieuwenhuis.

Thans staan nog: het driebeukig choor met als kapellenkrans behandelde omgang en zijkapellen (waarvan enkele thans als bergplaats in gebruik), het transept, twee traveeën der buitenste zijbeuk aan den zuidkant, met de twee daarbij behorende kapellen; de toren (eigendom der burgerlijke gemeente), gebouwd van 1321 tot 1382 naar de plannen van meester Jan (uit Henegouwen), in 1836 beschadigd en slecht hersteld, sinds 1900 in restauratie onder leiding van F.J. Nieuwenhuis; de sacristie en de librie (thans kosterwoning); de kloostergang, gebouwd in 1401, de W.-arm in 1460, gerestaureerd door Dr. P.J.H. Cuypers van 1880-1896; het kapittelhuis (thans Groot-auditorium der universiteit) uit de XVe eeuw, gewelven in 1495 gemetseld door Jacob Janss. Stampblock, in de XVIe eeuw de W. wand beschilderd, in 1879 hersteld.

De kerk bevat:

Drie gebeeldhouwde piscinae in de transkapellen (omstr. 1300).

Trede van de trap naar het sacramentshuisje in het choor.

Preekstoel (XIX a).

Banken (XVI c en XVIII c).

Verschillende groote en kleine deuren, sommige met ijzerbeslag, meest uit de vijftiende eeuw: in de tweede Z. choorkapel; in de Domproostenkapel; in den Z. kruisarm; voor het Z. traptorentje; eene zeer rijke deur (XV d) naar de sacristie; voor het N. traptorentje; twee in de gang van de kerk naar de sacristie, waarvan een, met fraai traliewerk, voor een muurkast.

Een steenen borstwering (XVI a) met eenvoudig houten hek (XVII b) voor de W. der schipkapellen; een houten hek (XVII b) voor de O. dezer kapellen; een hek met snijwerk van 1662 voor de kapel van Jan van Arkel.

Een eenvoudige steenen schouw (XVI a) in het archiefvertrek.

Beeldhouwwerk: H. Graf (1501-1507) in de chooromgang; baldakijnen aan de zuilen van het choor; boven de deur van den Z.-kruisarm; boven het deurtje van den Z. traptoren (Majestas Domini); aan de deurnis der sacristie; in de wimbergen der kloostergang (legende van den H. Martinus), grootendeels vernieuwd; voorts aan kapiteelen, kraagsteenen, sluitsteenen, enz. Uitwendig: een zeer beschadigd relief in den O. wand der choorsluiting (kruisdragende Christus).

Het orgel, met front in gothiek van de eerste helft der XIXe eeuw, heeft gedeeltelijk oud pijpwerk. Het is in 1831 vernieuwd door Bätz.

Grafmonumenten, epitafen en zerken van: de gravin van Solms, † 1706; den kanunnik Jan van Westende (XIV); admiraal W.J. van Gent, gemerkt: R. Verhulst 1676; bisschop George van Egmond, gem. 1549; Hendrik van Nellesteyn, † 1747; de bisschoppen Jan van Arkel, † 1378 en Guy van Avesnes, † 1317; Jac. van Lichtenberch, † 1449; Valerius van Kuyck, † 1612; J.A. van Kuyck, † 1618; Rob. Kerr (of Kerrislande), † 1680; Arn. van Tsgravezand, † 1493; Eg. Gobbert, † 1524; Joh. Zelpach, † 1560; Ant. van

Amstel van Mijnden, ± 1550; een in de XVIIe eeuw geschonden, met koper ingelegde zerk (XV); verschillende fragmenten van zerken en kleinere steenen met opschriften ter herinnering aan begraving, o.a. van de ingewanden der keizers Conrad II, † 1039 en Hendrik V, † 1125; van den bisschop Floris van Wevelichoven, † 1393; verschillende vicarissen (XVI a).

In den W. pijler van het zuider transept een inschrift, stichting eener dagelijksche Mis door den kanunnik Arn. Bokeler.

Eenige gebrandschilderde ruitjes (1497?) in de Domproostenkapel.

Overblijfselen van muurschildering en polychromie (XV en XVI): op de choorzuilen; in de kapel van bisschop Rudolf van Diepholt; in de Z.W. kapel van het schip; wellicht nog in de kapel der Elfduizend Maagden; boven de deur naar de sacristie; aan de kapiteelen der kloostergang.

Avondmaalszilver der Ned. Herv. kerken, zie hieronder N°. 8.

In den toren hangen in de tweede geleding 7 groote luiklokken, waarvan zes gegoten door Gerard van Wou in 1505 en een kleinere door denzelfde in 1506. In het achtkant een carillon, door Jurriaen Spraeckel van Zutfen in 1663 gemaakt, met 42 klokken, waarvan 1 modern, 7 door Melchior de Haze te Antwerpen, de andere door Franciscus en Petrus Hemony, 1663 en 1664.

2. SINT-PIETERSKERK (Waalsche Gem.), gebouwd door bisschop Bernulfus, gewijd 1 Mei 1045, is eene tufsteen, driebeukige kruiskerk met crypta onder het choor, gewelfd in de XVe eeuw (houten tongewelf in het schip, gemetseld kruisgewelf in het transept). In den storm van 1674 zijn de beide westtorens verwoest. De kerk is toen eene travee ingekort en het kruis van een koepeltorentje voorzien. In de XVIIIe eeuw is zij grootendeels met baksteen bekleed, later gecement; inwendig in het laatst der XIXe eeuw gepleisterd en voorzien van meubelen en beglazing in quasi-Romaanschen stijl, het choor is met de voormalige sacristie ingericht tot kosterij, eene kapel bij de N. zijbeuk tot kerkekamer. De kerk bevat:

Een preekstoel met koperen lezenaar, XVII c.

Twee overhuifde banken, XVII c.

Drie geschonden bas-reliefs, XV.

Grafsteentjes van Pieter Franss (1449), Simon van Os (1445), Simon Haw (1485), Ev. van Anthen (1467), Pieter Bloem (1415), Henricus Cast (?) van Coesfelt (1495), Willem van Asch (XVI d); grootere steenen van Jan van Leidenberch (1421), Jan van Wytte (1493), Ger. de Turri (1520), Nic. van Sperwoude (1482); voorts eenige zeventiende-eeuwsche zerken en een houten monument van Henr. van Asch van Wijck, † 1784.

Muurschilderingen: Kruisiging (XIV) op den Z.W. en Heiligen (XV) op den N.W. transeptpijler; een latijnsch lijdicht op den wand van het Z. transept (XVII).

Een bord met gesneden lijst (met grafscript van den H. Bernulfus), XVII a; een gedenksteen van het herstel der kerk in 1674.

3. SINT-JANSKERK, tufsteenen kruiskerk, gesticht door den H. Bernulfus tusschen 1048 en 1054, met choor van 1539, westgevel van 1682, twee westtorens (in de XVIIe eeuw afgebroken tot de hoogte van het kerkdak), oostelijke kapel van 1536, gesticht door Thomas van Nykercken, westelijke (St.-Antonius) kapel (thans Hoofdwacht met gevelsteen van 1660), kerkekamer in 1755 ingericht ter plaatse van de afgebroken kruisgang, en sacristie (of librie), thans catechisatiekamer. Inwendig gewijzigd in de XVIIe en XIXe eeuw.

Tegelvloer van een der claustrale huizen van het kapittel: zie onder g, D, No. 18.

De kerk bevat:

Een altaarmensa.

Choorbanken (XVI b).

Wandbetimmering (XVII c) in de beide kruisarmen.

Deur (XVI b) in het choor; houten scherm (XVII c) in de St.-Antonius kapel.

Graftombe van den proost Dirck van Wassenaer († 1465) met liggend beeld; monument van B.F. von Stosch († 1743); zerken van Thomas van Nykercken († 1556), Maria Mijsdr. van Hoern († 1522?), Jan van Renesse († ca 1600), thans in het Militair Hospitaal, en verschillende met wapens uit de XVIe en XVIIe eeuw; grafsteentjes van de kanunniken Dirck van Hasselt († 1411), Jan van Herkelo († 1440), Jan Taets van Amerongen († 1531), Jan van Emmerich († 1483), Dirck Spronck († 1482) Henrick.... († 1510) en Willem Bijl († 1591).

Vloer van roode estriken in het choor (XVI b).

Overblijfselen van gebrandschilderd glas (XVI b), in de kapel Van Nykercken.

Sporen van gewelfschildering (1536) in dezelfde kapel.

De kapittelkamer bevat: goudlederen behang, stucplafond, houten schouw, stoelen met tapijtzittingen, alles van 1755; een gothiek kastje (oorspr. muurkastje); geschilderd portret van den vicedeken Jac. van Driebergen († 1509) en bronzen schel van 1649, afkomstig uit de St.-Jacobskerk.

4. Ter plaatse der voormalige St. MARIAKERK, gewijd in 1081, waarvan in 1844 het laatste deel werd afgebroken, staat nog de kloostergang (XII d) met verdieping van 1633, thans gedeeltelijk eigendom van het Rijk en in herstel sinds 1903.

5. BUURKERK (Ned. Herv. Gem. - H. Maria), vermeld in 1131, oorspronkelijk kruiskerk, met ingebouwden westtoren (van ééne geleding), is thans eene zevenschepige, baksteen hallenkerk (schip O. deel omstr. 1300, W. deel omstr. 1400; welving omstr. 1450, buitenste Z. zijbeuk na 1450), welker choor in 1586 is afgebroken, met eenige aangebouwde kapellen. Zij bevat:

Overblijfselen eener in steen gehouwen retable (XVI a).

Preekstoel (XVI d) met trap (XVIII c) en koperen lezenaar (XVII d).

Doophek (XVII b); lezenaars der banken (XVII b); betimmering in het transept (XVI d); eiken deur (XVI b).

Twee tochtportalen (N. en Z. kruisarm), 1608.

Orgelgalerij (XVI c), thans in het Stedelijk Museum.

Drie groote grafzerken (XVII); een der familie Van Nyenrode (XVI); van Joh. Petrusz. van Loemel (1632); grafsteentjes van Roetaert Claess († 1469); Jan Butendijck († 1602); Pawels Soest († 1541); verschillende uit de XVIe eeuw (Ram, Bolle, enz.); grootere grafsteenen van Ram van Schalkwijk (c. 1550) en Ghijsb. Henrixs († 1533).

Een kleine koperen zerk (XVII d).

Muurschilderingen: Boom van Jesse in kapel ten Z. van den toren (144.) en in het N. transept (XVII).

Memoriesteen en broodtafel der fundatie van A.W. van Dashorst (1604); gildeborden: twee der smeden (1660), een der bakkers (1660), een der visschers (XVII b) en een bord met ordonnantie van 1660.

In den toren: de banklok door Steven Butendiic van 1471; twee klokken door Jan Tolhuis van 1534 (zonder klepel) en 1542; een kleine van 1541, zonder gietersnaam.

6. SINT-JACOBSKERK (Ned. Herv. Gem.) is eene baksteenen, driebeukige hallenkerk met toren (die sinds 1674 zijne spits mist), in de XVe eeuw verbouwd uit eene kruiskerk der XIIIe eeuw. Het choor der Z. zijbeuk was voltooid vóór 1487, dat van de N. zijbeuk is gesticht in 1498. De kerk is geheel gerestaureerd in 1883.

De kerk bevat:

Een 'oksael' genoemde afsluiting van het middenchoor, koperen hek, gegoten door Joh. de Clerck te Antwerpen (in 1566) op houten borstwering; afsluitingen voor het N. en het Z. zijchoor, waarvan het koperwerk (door Jan van Ende te Mechelen) van 1516-1519 werd gesteld; een houten hek met fraai ijzeren traliewerk (XVI b) voor de St.-Andrieskapel en een (XVIII c) voor de St.-Machutuskapel.

Preekstoel (XVI d) met koperen lezenaar (XVII c).

Doophek (XVI d).

Twee banken (XVII a), twee deuren en een muurkast (XV).

Orgel (XVII b), grootendeels vernieuwd in 1741, op galerij (XVIII d).

Grafmonumenten van Jan Jac. van Westrenen, gem. J. Verkerk 1769; van D.F. de Leeuw († 1783); Willem van Dam van Pijlsweerd († 1778) met El. Pit; zerken van Alert Moutaen († 1489); Hub. Duyfhuys († 1581) en vrouw; Justus Criex en Agnes de Milan (XVII c); grafsteen van Pouweles Claess en fam. (XVI b); memorietafels voor J.D. van Enden († 1747) en I. Ubing († 1753); drie grafsteenen voor jonkheeren Godin († 1787-1795).

Hardsteenen vloertegels met heiligenattributen (grenzen van broederschapssperken).

Muurschilderingen: op de torenwanden, legende van den H. Antonius enz. (XV); in het choor, engel (XVI a); in de St.-Andriesskapel, wapens Panthaleon van Eck (XVII).

Geschilderde gedenktafel van de Armenpot (1669), en copie (XVIII) naar het altaarstuk der schuitenvoerders (origineel, XV b, in het Stedelijk Museum).

Een geschilderde tafel van de Armenpot (XVI c) is in het Stedelijk Museum.

Twee memoriesteenen van fundatiën (XV); gildebord der hoedenmakersknechts, 1635.

Zeven koperen kronen (XVII), afkomstig uit de St.-Nicolaaskerk (de schilden der oude kronen van de St.-Jacobskerk in het Stedelijk Museum).

Klokken van Steven Butendiic (1479), en Jan Tolhuis (1556).

7. SINT-NICOLAASKERK (Ned. Herv. Gem.), gebouwd omstr. 1150 (westgevel en twee torens uit dien tijd, de zuidelijke toren in 1586 verhoogd) als driebeukige, tufsteenen kruiskerk, in de XVe eeuw voorzien van veelhoekig choor en tot hallenkerk verbouwd en vergroot met kapellen en sacristie. In 1718 stortten de twee meest O. pijlers van het schip in. De kerk bevat:

Preekstoel (XVII d) met koperen lezenaar (XVII c); twee koperen doopbogen (XVII d); doophek (XVII a).

Eenige onversierde banken en vier met gesneden wapens (XVII d).

Modern orgel (het oude, XVI a, is in het Rijksmuseum te Amsterdam).

Grafkapel Van Lijnden met rouwbord (1792) en grafsteen B.C. van Lijnden van Lunenburg († 1822); marmeren tombe van El. van Tuyll van Serooskerke, echtgen. Paul de la Baye († 1689); memoriesteen van Jacob Bellamy († 1786); grafsteentje van Reyer Berch († 1513?); drie gesleten zerken (XVI).

Vijf koperen kronen van 1661.

De gebeeldhouwde deurnaald (XV) van het zuidportaal (in welks kalf een inscriptie) is in het Stedelijk Museum.

In den Z. toren een (ontoegankelijk) carillon met 24 klokken van Thomas Both (1586). Uitwendig heeft deze toren een zonnewijzer.

In den N. toren, een klok van Wilh. Wegwart (1573).

8. SINT-GERTRUDISKERK (Ned. Herv. Gem.) is eene driebeukige baksteenen kruiskerk, gesticht omstr. 1259, met westtoren en sacristie, omstr. 1855 geheel verbouwd door ommuring van het schip en het transept, welke thans als kerk dienst doen. Zij bevat:

Preekstoel (XVI d) op zandsteenen voet (van de doopvont).

Doophek (XVI d).

Grafzerk van den Jeruzalemvaarder Aernt Booth († 1485) en eenige andere, zeer versleten, zerken.

In den toren eene klok door Steven Butendiic (1477) en eene door Gerrit van Wou (1506).

Het AVONDMAALSZILVER der Ned. Herv. Gem. (bewaard in het Diakonie Oudemannen- en vrouwenhuis) bestaat uit: twee onversierde kannen en een schaal (1687); twee gegraveerde bekers (1591); twee dito (1662) en twee kleine onversierde schalen (1723), alle van de Buurkerk. Vier fraai gegraveerde bekers (XVI d, door Ad. van Vianen?) van de Sint-Jacobskerk. Voorts 12 kannen; 14 bekers, 6 groote en 12 kleine schalen, alle met een wapenschild versierd, aangeschaft uit een legaat van Wilh. Joh. van Vianen,

huisvrouw Ds. Jac. Engel (bij testament van 23 Jan. 1761 gemaakt), welke in 1783 overleed.

9. De REMONSTRANTSCHÉ KERK bezit:

Onversierd zilveren doopbekken (1667).

Preekstoel met koperen doopbekkenhouder, beide XVIII d.

Zilveren avondmaalsschotel met gedreven rand (1667).

10. De LUTHERSCHE KERK, in 1745 verbouwd uit de kapel van het St.-Ursulaklooster (waarvan de houten choorwielving nog bestaat), heeft eenen Lodewijk XV gevel met het jaartal 1749. De verbouwing geschiedde met belangrijke ondersteuning van Christiaan van Denemarken. De kerk bezit:

Preekstoel (XVII c, voet en trap modern).

Doophek (XVIII d).

Orgel (XVIII d).

Wapenbord van Christiaan VI van Denemarken.

Hangklok (1724).

In de kerkekamer: twaalf stoelen (XVIII d); zilveren doopschotel met figuraal graveerwerk (1642) en gedreven kan (1764).

Zilveren avondmaalskelk, gedreven en gegraveerd (XVII d).

Twee moderne kelken met opschrift, aan oudere ontleend.

Twee gladde zilveren broodschaaltjes (XVIII d).

Gegraveerde wijnkan (XVII c).

Zilveren bijbelbeslag (XVII c) met opschrift van 1756.

Twee gedreven zilveren kandelaars (XVIII b).

Gladde zilveren offerschaal met deksel (1762).

Koperen pendule (XIX a).

Koperen inktkoker (XVIII c).

Wijn glas met opschrift (XVIII c).

Bij elk der beide predikanten is in bewaring:

Een zilveren avondmaalsbekertje, waarvan de voet als paxis is ingericht, met pateen, het eene van 1619, het andere XVII b.

11. DOOPSGEZINDE KERK, gebouwd in 1773, bevat:

Mahoniehouten preekstoel (XVIII d).

Geschilderd portret (van Menno Simons?), ± 1560, te onrechte toegeschreven aan Moro.

Calligrafisch portret van Joh. Andriesz († 1706) door J. van Maurik, 1748.

Glad zilveren doopbekken (XVIII).

Vier gladde zilveren avondmaalsbekers, omstr. 1800.

12. R.K. SINT-CATHARIJNEKERK, waarvan de bouw werd gegonnen in 1469 door de Carmelieten en van 1529-1550 voltooid door de Johannieten, is een driebeukige, baksteenen kruiskerk met lang choor, naar het westen in 1900 verlengd met ééne travee en voorzien van nieuwen gevel, navolging van den ouden (d.d. 1550) waarschijnlijk van Rombout Keldermans. In 1821 is het vieringstorentje van 1678 (?) afgebroken; in 1836 werd het N.W. deel van het transept door storm geteisterd, in 1841 hersteld onder C. Kramm. In 1861 werd de kerk gerestaureerd onder H.v.d. Brink en sedert geheel geprolychromeerd. Sinds 1853 is zij metropole der Nederlandsche kerkprovincie. De kerk bezit:

Gedreven zilveren tabernakel (± 1750).

Gedreven verguld zilveren monstrans (XVII d).

Verguld zilveren ciborie met gegraveerde versiering (XVII b).

Verguld koperen kelk, met moderne cuppa, (1635).

Gedreven verguld zilveren kelk (XVII).

Zilveren altaarlezenaar (XVI c).

Stel van drie gedreven zilveren canonborden (XVII c).

Twee gedreven zilveren altaarschellen (XVII b en d).

Twee gedreven zilveren altaarvazen (XVII c).

Twee groote en vier kleine gedreven zilveren schilden (XVII d).

Acht groote zilveren kandelaars (± 1700), twee kleine (XVII b) en een zilveren domper (XVIII).

Zilveren wierookscheepje (XVIII d).

Gedreven zilveren missaalbeslag (XVIII).

Een rood-fluweelen kazuifel met borduurwerk (waarbij stool,

manipel, velum en bursa), 1671. Een dergelijk wit van deze kerk is in het Aartsbisschoppelijk Museum.

Een der kamers in de PASTORIE heeft eene betimmering en schoorsteer (XVIII d).

Een klok, van deze kerk afkomstig, is omstreeks 1821 verkocht aan de R.K. Kerk te Wijk bij Duurstede.

13. R.K. SINT-DOMINICUSKERK bezit vijf oude schilderijen:

De H. Petrus uit den kerker verlost en Paulus op weg naar Damascus (beide XVII), Aankondiging aan de Herders (XVI c), Graflegging (± 1650), Kruisiging (± 1600).

Voorts:

Gedreven verguld zilveren monstrans (XVII c).

Dito ciborie (XVII a) en kelk (XVII b).

Glad zilveren blad met gedreven zilveren ampullen (± 1650).

Twee gedreven zilveren wierookscheepjes (XVII c) en twee dito wierookvaten (XVII b en ± 1700).

Zilveren altaarschel (± 1750).

Vier groote, gedreven zilveren kandelaars (XVII c) en twee kleinere (XVII c).

Gedreven zilveren reliekschrijn (XVII c).

Geborduurd antependium (XVII d).

14. R.K. SINT-AUGUSTINUSKERK, gebouwd 1839-1840 naar ontwerp van K.G. Zocher, bezit:

Doopvont, geschenk van Koning Lodewijk.

Orgel van 1844.

Eenige oude schilderijen (XVI d en XVII).

Gedreven zilveren monstrans (omstr. 1700).

Gedreven verguld zilveren ciborie (cuppa en deksel nieuw?) (XVII c).

Twee dito kelken (XVII c).

Choorkap van gebloemde zijde (XVIII a).

Geborduurd heiligenfiguur (XVII?) op later kazuifel.

15. R.K. SINT-WILLIBRORDUSKERK bezit:

Een marmeren schotel met gebeeldhouwd hoofd van Sint Jan (ingemetseld in den muur der Doopkapel), XV, afkomstig uit eene Nederrijnsche kerk.

Twee gedreven verguld zilveren kelken (1624 en XVIII b).

Zilveren gedreven wierookscheepje (XVIII a).

Twee dito wierookvaten (XVIII a en c).

16. R.K.O.-L.-VROUWEKERK, kon niet worden bezichtigd.

17. R.K. SINT-MARTINUSKERK bezit een verguld zilveren gedreven kelk (XVII b) met moderne cuppa.

18. R.K. SINT-JOSEFSKERK bezit een klein orgel (XVIII a), afkomstig uit de Sint-Catharijnekerk.

19. R.K. SINT-MONICAKERK bezit een orgel (XVIII b) uit de R.K. kerk te Oosterhout, hersteld, vermoedelijk in 1813, door Bätz en later vergroot door Maarschalkerweerd.

20. R.K. SINT-ANTONIUSKERK bevat een groote, eiken Madonna (XV d), bruikleen van een particulier.

21. Twee buiten gebruik gestelde R.K. KERKEN bevinden zich: Achter Twyestraat 17 (XIX a) en Heerenstraat 16 (gevel van ± 1830).

22. OUD-KATH. SINT-GERTRUDISKERK (XVIII), met altaar en meubelen (XVIII a), bezit:

Verguld zilveren gedreven monstrans (XVIII a).

Zilveren pixis door Nic. Boye.

Twee dito kelken, de eene door Nic. Boye (1666), de andere Fransch (XVII d).

Verguld zilveren gedreven kan en schotel (XVII b) voor de handwassching, bewaard ten huize van den Aartsbisschop.

Gedreven zilveren schotel (XVII c).

Paar gedreven zilveren ampullen (XVII b).

Stel van 3 zilveren canonbordjes (XVII c).

Zilveren missaallezenaars (XVII c).

Zilveren missaalbeslag (XVII c).

Zilveren altaarrand (XVII c).

Gedreven zilveren crucifix (XVII c).

Zilveren wierookvat (XVII d) en -scheepje (XVIII c).

Zilveren misschel (XVII d).

Zilveren duif eener godslamp (XVII).

Twee zilveren armluchters (XVII c).

Twee paar gedreven zilveren kandelaars (XVII b).

Tien groote gedreven zilveren kandelaars (XVII b).

Twee gedreven zilveren reliekhouders (XVII a).

Zilveren drinkschaaltje (volgens overlevering afkomstig van C. Musius), XVI.

Hamer van serpentijnsteen (Germaansch?) met zilverbeslag (XIV), afkomstig uit den Dom.

Groote verzameling paramenten, als: albe, stool, manipel, pallium en cingel van den H. Bernulfus († 1054), effen weefsels met ornamentranden uit de elfde eeuw.

Vier choorkappen, vijf kazuifels, verschillende stolen en manipels, drie paar dalmatieken, een humerale, verschillende antependia en dalmatieken, belangrijk als weefsel en borduurwerk (XV-XVIII). Halsdoek van St. Cunera, linnen stof, versierd op de wijze der Koptische weefsels.

In de pastorie, een zaal (XVII b), waarin portretten van oudkatholieke theologen (XVII-XVIII), een gesneden notenhouten kast (XVII c), een ingelegde tafel (XVII c), twee leunstoelen en een lezenaar (XVII b) en een gesneden bank (XVII d).

23. OUD-KATHOLIEKE SINT-MARIAKERK bezit:

Schilderijen van Honthorst, van Bylert, A. en H. Bloemaert,

portretten van theologen (XVII c, d), waaronder Rovenius en twee op hun sterfbed († 1620 en 1667). Voorts:

Gedreven zilveren tabernakelbekleding (XVII b).

Twee gedreven zilveren kelken, de eene XVII b, de andere (verguld), ± 1650.

Twee paar kleine, gedreven zilveren ampullen (XVII c).

Groot crucifix (XVII c).

Stel zilveren canonborden (XVII c).

Twee zilveren missaalbeslagen (XVII c).

Twee gedreven zilveren altaarengelen (XVIII a).

Zilveren altaarrand (XVIII d).

Zilveren wierookscheepje (omstr. 1650) en -vat (XVII c).

Stel van vier gedreven zilveren kandelaars (omstr. 1680) en dito van acht (XVII c).

Zilveren drinkschaaltje (XVI b), kelkglas en twee glazen roemers (XVII).

24. OUD-KATHOLIEKE SINT-JACOBUSKERK bezit: een gedreven zilveren godslamp (1646) en zes dito kandelaars (XVII c).

25. SYNAGOGE der Ned. Isr. Gemeente (1849) bezit eenige zilveren siertorens en een schild voor de wetsrollen (XVIII), verschillende mantels (XVIII), een voorhangsel (XVIII), een koperen waschbekken met kan (XVIII), een zilveren leeswijzer (1772) en een koperen menora (XIX a).

26. SINT-AGNIETENKLOOSTER, thans school (Agnietenstraat 5) met kapel, gebouwd 1512-1516. Gewelfschildering in het Stedelijk Museum. Schoorsteenopzet van 1650.

27. SINT-CAECILIAKLOOSTER (Neude 17), thans Rijks Munt (XVII b). Oude muurankers. Zie ook: d N°. 13.

28. SINT-CATHARIJNEKLOOSTER (Lange Nieuwstraat 38). Kloostergang (XVI b). Zie ook e N°. 12.

29. MINDERBROEDERSKLOOSTER (Janskerkhof 3), gesticht in 1247, thans gebouw der Provinciale Staten. Stoep met poort van 1643, achtergevel met poortje van 1640. Kapittel- (thans Staten-) zaal, ingericht 1579-1581. Overblijfselen van de kloostergang, waarop moderne verdieping: 3 bogen van den O. arm (XIV?), 7 bogen van den Z. arm (XV). Baksteen.

30. SINT-NICOLAASKLOOSTER (Tuchthuisstraat 12 en Nicolaasdwaarsstraat 3), gesticht in 1392, in 1602 gedeeltelijk ingericht tot werkhuis, in 1614 gedeeltelijk tot tuchthuis, in 1898 tot stedelijk Oudemannenhuis.

Poort (XVII a).

31. SINT-PAULUSABDIJ, thans arrondissementsrechtbank, zie d N°. 8. Op een deel van het emplacement der kerk is het Duitsche huis gebouwd. Zie f N°. 8. Een poortje (XVI a) der abdij staat op een pleintje binnen eene poort aan de Runnebaan.

32. REGULIEREN KLOOSTER (Springweg tusschen 116 en 118), gesticht door de fratres de poenitentia S. Augustini, in 1290 overgedragen aan de Reguliere kanunniken van S. Augustinus, werd in 1582 ingericht tot weeshuis. Poort (XV) met bas-relief (XVII b). Zie voorts f N°. 11.

f. Gebouwen van liefdadigheid en onderwijs.

1. BARTHELOMEÏGASTHUIS (Lange Smeestraat 40), gesticht door den heer Van Gaesbeek († 1407). Regentenkamer met oude zoldering en schoorsteen (XVII), tapijten van M. van der Gucht van Delft (1642-'44), stoelen (XVIII b), buffet (XIX a). Portret van den 100-jarigen Jan Kuyper (XVIII). Schilderij (XVI d): de zending der Apostelen, uit het Apostelgasthuis. Houten binnenpoortje, ± 1650.

2. SINT-CATHARIJNEGASTHUIS (Kunnebaan 63), oude gevel en twee poorten (XVI a en XVIII d). Zie ook e N°. 28.

3. SINT-ELOYENGASTHUIS (Boterstraat 26). Poort van 1644.
4. SINT-JACOBSGASTHUIS (-steeg 12). Gasthuiswoningen, waarin rijk gesneden deurkalf met 1612.
5. GASTHUIS LEEUWENBERCH (Servaas bolwerk 1). Gebouw van 1567. Cartouche in den zijgevel. Op de gevels bekroningen (XVII). Inwendig gewijzigd, na den brand van 14 Aug. 1678. In 1794 tot militaire barakken aangelegd; later Chemisch laboratorium, thans ledig.
6. MILITAIR HOSPITAAL (Springweg 17), oorspronkelijk het Duitsche huis, dat, in 1232 gesticht buiten de Tolsteegpoort, in 1347 hier werd gebouwd. In eene kelder, gothische deur. In den tuin zerk uit de Sint-Janskerk, zie e N°. 3. Een in 1897 afgebroken poort (± 1630) thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.
7. KRANKZINNIGENGESTICHT (Lange Nieuwstraat), met zijgevel, XVIII d.
8. DUITSCHE HUIS, modern (Runnebaan). Twee gevelsteenen (de eene van 1620) afkomstig van de kommanderij te Maasland. Portretten van alle grootmeesters (serie vervaardigd sinds XVII a), een gemerkt: I.M. Quinkhard. Gebeeldhouwd vrouwenkopje (XV) uit Maasland; oude sultansstaf; glazen bekers van 1594 en 1753; inktkoker van Amalia van Baden (XIX a); eenige oude charters en boeken; munten en penningen (der grootmeesters); prent door Rom. de Hooghe: de kommanderijen der Duitsche Orde; portret van ± 1640, te onrechte Willem II genoemd.
9. OUDEMANNENHUIS (Tuchthuisstraat 12), zie e N°. 30.
10. R.K. OUDEMANNENHUIS (Maliesingel 67), modern, bevat een steenen schoorsteen (XV d) en gebeeldhouwd dessus-de-porte (XV d), beide uit het huis Zoudenbalch (zie g, A, N°. 2).

11. BURGERWEESHUIS (Oude Gracht Tz. 75), vroeger Regulierenklooster (zie e N°. 32). Choormuren (met sporen van muurschildering) en onderdeel van den toren der kloosterkerk (XIII d).

Regentenkamer met betimmering, goudleder en schoorsteen (XVII d).

Portretten van Ev. Zoudenbalch (XV d) en van El. Jdr. v. Royen (XVI d).

Schilderijen, waaronder een van Tileman Schenck; 2 gezichten in de vroegere kerk (XIX a); een schoorsteen- en een deurbovenstuk ($\pm$ 1650); een binnenhuis (XVI c) enz.

Zes spiegels (XVIII b); vermeille kroon en luchters (XVII d); pendule (XVIII b); eenige gegraveerde glazen (XVIII); eiken kastje (XVII b); zandsteenen schoorsteen met bas-reliefs (XVI a).

12. ISRAËLIETISCH WEESHUIS (Nieuwe Gracht 92) bezit een wetsrolmantel van brokaat (XV d).

13. SINT-MARGARETENHOF (St.-Jansveld 4-32), gesticht in 1361. Oud poortgebouw (XIV?) en twee oude woningen (XVII?).

14. BEYERSKAMEREN (Lange Nieuwstraat 120), gesticht in 1597, gevel XVIII a, met poort van 1597. Oude woningen met versierde ankers (XVI d).

15. BRUNTENHOF (Lepelenburg 9). Poort van 1621. Oude woningen.

16. FUNDATIE VAN PALLAES (Nieuwe Gracht 205). Regentenkamer, met twaalf woningen van 1651. Schoorsteenstuk door H. Bloemaert in het museum Kunstliefde.

17. GRONSVELDKAMERS (Nicolaasdwarsstraat), twee gevelsteenen van 1652 en 1756.

18. BREYERSKAMEREN (Witte Vrouwensingel 3-4), gesticht 1749. Twee gevels, Lodewijk XV.

19. **FUNDATIE VAN RENSWOUDE** (Agnietenstraat 9). Gevel van 1757 ontworpen door Joan Verkerk. Vestibule, regentenkamer en 2 vertrekken (XVIII c en d). Portretten van de stichtster en haren echtgenoot F.A. van Reede van Renswoude. Regentebord in gesneden lijst (XVIII d), portretten der regenten van 1756-1795. Schilderijen o.a. van Jordaens (?), J.v.d. Meer (1680) en J.M. Quinkhard (173.), de beide laatste regentenstukken uit het Ambachtskinderhuis. Voorts: spiegels, stoelen, wandluchters, consoleklok (XVIII c) en Saksische en Japansche eetserviezen.

20. **GROOT-AUDITORIUM** der Universiteit, vroeger kapittelzaal van den Dom, zie: e N°. 1.

21. **UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK**, vroeger paleis van koning Lodewijk, zie: d N°. 5.

22. **HAVELOOZENSCHOOL** (Achter St. Pieter 14); Gevel (XVII a), marmeren schoorsteenmantel (XVIII a). Zie ook: g, D, N°. 15.

g. Particuliere gebouwen.

A. Middeneeuwsch type (veelal zeer geschonden):

1. Oude Gracht Wz. 68. Huis **FRESENBURCH** (XIII).
2. Donkerstraat 9 en Mariastraat 14-26. Huis **ZOUDENBALCH** (1467-'68). Verbrand in 1903, de gevel hersteld in 1904 (overigens geheel modern).
3. Nieuwe Gracht 20. Huis **LOENERSLOOT** (XV), thans Aartsbisschoppelijk Museum.
4. Varkenmarkt 12 (XV).
5. Achter den Dom 7 en Domkerkhof 4, twee der claustrale huizen van den Dom (XV).
6. Kromme Nieuwe Gracht 39. **PAUSHUIZE** (± 1517). St. Salvatorbeeld onder vernieuwden baldakijn en op dito gebeeldhouwden voet; poorten van 1633 (met relief van ± 1650) en XIX b; balkon (Achter St. Pieter) van omstr. 1700.
7. Oude Gracht Wz. 77. Pakhuis (XVI).

B. Trapgevels, renaissance.

1. Oude Gracht Wz. 70. Huis KLEIN FRESENBURCH (XVI c). Ankers, modern cartouche.
2. Voorstraat 35 (XVI d), vermoedelijk vroeger met trapgevel.
3. Neude 35-36 (XVII a). Caryatides.
4. Rietsteeg 3. Houten puibalk (XVII a).
5. Voorstraat 14. Huis DE KONING VAN PORTUGAL (1619). Goed bewaard.
6. Hoogelanden Wz. 11-12. (XVII a). Ankers.
7. Twynstraat 19 (XVII a).
8. Drift 17 (XVII a). Huis van den griffier G. van Ledenberch, hersteld in 1900.

Inwendig: gesneden balksleutels (XVI a).

9. Korte Minderbroederstraat 13 (XVII a).
10. Oudkerkhof 31 (XVII b). Alleen de bovenste verdieping oud.
11. Buurkerkhof Wz. 6 (XVII b). Poortje.
12. Hoogt 2 (XVII b). Hoekhuis.
13. Korte Minderbroederstraat 11 (XVII b). Ankers.
14. Oudkerkhof 39-41 (XVII b). Toppen verdwenen.
15. Korte Minderbroederstraat 7. Ook zijgevel (XVII b).

C. Renaissancegevels zonder trappen, meest in berg- en baksteenbouw.

1. Munsterkerkhof 2. Omstreeks 1550, rechterhelft jonger. Rijk behandeld. Ankers XVII d.
2. Oude Gracht Tz. 4 Houten boogvullingen (XVI d) gevelhals modern.
3. Buiten Tolsteeg. Zijgevel achter ROTSOORD (XVI?)
4. Plompetorengracht 10 (XVI d). Anker.
5. Nieuwe Gracht 22 (1619).
6. Heerenweg 28. Boerderij (XVII a).
7. Heerenstraat 33 (XVII a). Gerestaureerd.
8. Lichte Gaard 2 (XVII b). Gevelhals verdwenen.
9. Breestraat 1 (1643). Poortje.
10. Achter den Dom 24 (1644). Poortje.

D. Gevels van klassicistisch karakter, met pilasters. Meest bak- en bergsteen.

1.	Springweg 2 (1643).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
2.	Lange Nieuwstraat 4 (1643).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
3.	Achter St. Pieter 20 (XVII b).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
4.	Springweg [103] (1646). Drie gevelsteen.	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
5.	Witte Vrouwenstraat 10 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
6.	Janskerkhof 11 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
7.	Lange Nieuwstraat 85 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
8.	Heerenstraat 27 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
9.	Nieuwe Gracht 58 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
10.	Muntstraat 4 (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.
11.	Ambachtstraat (omstreeks 1650).	} De gevels I-II vertoonen onderling groote overeenkomst.

12. Keizersstraat 35 (1645.)

13. Begijnhof 5 (1645). Poortje (met oude deur) en vensters.

14. Janskerkhof 13. Zandsteen middenbouw. Stijl van Van Campen. Bevat twee kamers met Lodewijk XV betimmering, de eene met zijden damast behangen.

15. Achter St. Pieter 14. Ook zij- en achtergevel. Een steenen tuinpoortje van dit huis staat thans Achter den Dom 20, een dergelijk houten in het Stedelijk Museum.

16. Nieuwe Gracht 37 (XVII a).
17. Ganzenmarkt 30 (omstreeks 1650). Traptoren.
18. Janskerkhof 16. Gebouwd 1661, vergroot XIX d. Bevat een achterzaal met schoorsteen, spiegels en stoelen uit den bouwtijd. Het schoorsteenstuk door Joachim Wittewaal is in het museum Kunstliefde. Eene voorkamer heeft een Empire-schoorsteen; een bovenvertrek de oude zoldering en schoorsteen. Vele oude meubelen (XVII-XIX) en belangrijke reeks familieportretten (Martens), sinds 1620, waarbij twee door Janson van Ceulen, twee door A.M. van Schurman en een gemerkt: Joh. Thopass fec. 1676(?). In den tuin (bedolven): tegelvloer (XIV) van een der claustrale huizen van het kapittel van Sint Jan. Andere deelen van dezen tegel-

vloer zijn geschonken aan het Rijksmuseum te Amsterdam en het Stedelijk Museum te Utrecht.

19. Achter Sint Pieter 8. Huis van Everard Meyster (1665).

20. Kromme Nieuwe Gracht 80 (1686). Betimmering en geschilderd behang uit eene kamer van dit huis zijn thans Achter Sint Pieter 20.

21. Boothstraat 1A. Stalgevel van 1666.

E. Gevels in het karakter der Lodewijkstijlen en later.

1. Janskerkhof 12. Gebouwd omstr. 1640, verbouwd (fronton, stoep, enz.) omstr. 1725. Inwendig: vestibulebetimmering, trap, (1648), groote zaal en kleiner vertrek in de stijlen Régence en Lodewijk XV. Fraaie meubelen (XVIII a en b); grisailles; geschilderde behangsels van Moucheron.

De stal van dit huis, aan den Jansdam, heeft een zijgevel met traptoren, kruiskozijn met traliewerk, ankers (XVI b).

2. Hoogenoord 3-5. Huis ZIJDEBALEN (XVII d). Lodewijk XIV. In den tuin overblijfselen van het vroeger zeer bekende grotwerk (XVIII).

3. Oude Gracht Tz. 78. (Lodewijk XIV, 1700).

4. Kromme Nieuwe Gracht 33 (Lodewijk XIV, omstr. 1700). Voordeur.

5. Boothstraat 12 (Lodewijk XIV, XVIII a). Wapen van Westreenen.

6. Oude Gracht Tz. 130 (Lodewijk XIV, 1728).

7. Nieuwe Gracht 13 (Lodewijk XIV, XVIII b). Gebeeldhouwde midden partij.

8. Twynstraat 53 (Lodewijk XIV, 1743).

9. Drift 25 (Lodewijk XV, XVIII c).

10. Kromme Nieuwe Gracht 3-5 (Lodewijk XVI, XVIII d). Hardsteen.

11. Achter den Dom 14, Postkantoor. (Lodewijk XVI, XVIII d). Hardsteen.

12. Vreeburg 39 Lodewijk XV top op modernen onderbouw.

13. Oude Gracht Wz. 7. Zandsteen gevel door C. Kramm (1836).
14. Stadhuisbrug 5. Als voren, omstreeks 1850.

F. Détails van buitenarchitectuur.

1. Oude Gracht Tz. 14e en Wz. 167. Daken van middeleeuwsche tegels.
2. Achter Klarenburg 27. Poortje (XVII a).
3. Heerenstraat 29-31, Poortje van 1623.
4. Achter Klarenburg tusschen 2 en 4. Poortje met binnenbetimmering, omstreeks 1640.
5. Loefbergmakerstraat 21. Gesneden puibalk (XVII b).
6. Oude Gracht Wz. 116. Hardsteen poortje, omstreeks 1640.
7. Achter Klarenburg 29. Poort van 1642.
8. Jansdam 5. Stalpoort en vensters, omstreeks 1650.
9. Trans 10. Poortje, omstreeks 1650.
10. Heerenstraat 25. Poort (met oude deur), 1660.
11. Runnebaan. HOFPOORT, omstr. 1640. Daarbinnen poortje, 1660.
12. Lagenoord 38. Gesneden deur van 1662.
13. Oude Gracht Wz. 97. Deurkozijn (XVIII).
14. Schoutenstraat 13. Gesneden deuropzet (Lodewijk XV).
15. Munstorkerkhof 1. Voordeur (Lodewijk XVI, XVIII d).
16. Runnebaan 35. Voordeur (Lodewijk XVI, XVIII d).
17. Plompetorengracht 5. Voordeur en venster, wapen van Westreenen (Lodewijk XVI, XVIII d).

G. Détails van binnenarchitectuur vindt men in de huizen:

1. Voetiusstraat 4. Voorbeeld van onregelmatigen aanleg, XVII a. Twee geschonden schoorsteen (XV en XVII).
2. Drift 19. Gesneden balksleutels (XVII).
3. Boothstraat 12. Gesneden fries op bogen ($\pm$ 1650).
4. Nieuwe Gracht 12. Houten schoorsteenfries, omstr. 1550.

5. Oude Gracht Tz. 97. Huis BRANDAA. Geschilderd plafond en behangsels, tafreelen uit het leven van paus Adriaan VI (XVII c).

6. Achter St. Pieter 18. Schoorsteen en trapeuning, Lodewijk XIV. Een tweede schouw uit dit huis is in het Stedelijk Museum.

7. Plompetorengracht 11. Twee schoorsteenen van omstr. 1560 en 1630; twee zolderingen (XVII) met stuccoversieringen (XIX a); schoorsteen Lodewijk XIV.

8. Drift 27 (Rijksarchief). Trapeuning Lodewijk XIV.

9. Oude Gracht Wz. 152. Vestibulebetimmering, Lod. XIV.

10. Achter den Dom 7. Schoorsteen, Lodewijk XIV.

11. Kromme Nieuwe Gracht 29. Stuccowerk (Lodewijk XV) en geschilderde behangsels (XVIII d).

12. Plompetorengracht 18. Stuccowerk, Lodewijk XV.

13. Janskerkhof 13a. Kamer van 1773.

14. Nieuwe Gracht 137. Kamerbetimmering, Lodewijk XVI.

Gewelstenen, voor zoover nog niet vermeld, vindt men:

1. Trans 19, omstr. 1550. Imitatie, origineel in het Stedelijk Museum.

2. Vischmarkt 18 (1615?).

3. Choorstraat 40, achterhuis, twee (1633).

4. Lange Nieuwstraat 63-65. (1641).

5. Voorstraat 25 (1642). Ook in den zijgevel: Kleine Slachtsteeg 1.

6. Vleutenscheweg 27 (XVII b).

7. Vischmarkt 9 (omstreeks 1650).

8. Willemstraat 52 (1660).

9. Oude Gracht Tz. 97 (XVII c).

10. Zeedijk 22 (XVII c).

11. Sint-Jansveld 43 (1671).

12. Westerkade 8b (XVII).

13. Loefbergmakerstraat 4 (1722).

14. Sint-Jansveld 11 (1731).

15. Lijnmarkt 35 (1736).

16. Lijnmarkt 50-52 (1737).
17. Achter Twyestraat 3 (1737).
18. Willemstraat 59 (1742).
19. Westerkade 2 (XVIII).
20. Wittevrouwenstraat 2 (omstreeks 1750).
21. Lucasbolwerk 1 (omstreeks 1750).
22. Ganssteeg 159 (1764).
23. Kalverstraat 5 (XVII a).
24. Kromme Nieuwe Gracht 94 (XVI c).
25. Lijnmarkt 37 (XVII b).
26. Neude 1 (XVII b).
27. Nobelstraat 17 (XVII b).
28. Oude Gracht. Tz. 57 (XVII b); 61 (XVII b); 65 (XVII b); tusschen 154 en 156 (XVII a); 79 (XVII b),
29. Oude Gracht Wz. 47 (XVII a); 50 (XVI d); 92 (XVII b); 125 (XVII b); 137 (XVII b).
30. Springweg 25 (XVI d); 172 (XVI d)
31. Vischmarkt 10 (XVII a).
32. Voorstraat 8 (XVI d).

Opmerkelijke muurankers, voorzoover nog niet vermeld, vindt men:

1. Jacobijnenstraat 2 (omstreeks 1550).
2. Loefbergmakerstraat 23, zijgevel Hanengeschrei (omstreeks 1550).
3. Lauwerstraat 46 (XVI).
4. Oosterkade 19 (XVI).
5. Schoutenstraat 2 (XVI d).
6. Lagenoord 4 (XVII b).
7. Hamburgerstraat 25 (XVI b).
8. Oude Gracht Tz. 178 (XVI b).
9. Oude Gracht Tz. 111, zijgevel in de Smeestraat (XVII).
10. Ganssteeg 135 (XVII a).

h. Musea en Varia.

1. AARTSBISSCHOPPELIJK MUSEUM, geopend 1872, bevat schilde-

rijen van Italiaansche, Keulsche en Nederlandsche primitieven (XIII-XVI); miniaturen en incunabelen; middeleeuwsch beeldhouwwerk; kerkelijke kleinkunst (VII-XVIII), waarbij belangrijke reeks borduurwerken en weefsels.

2. STEDELIJK MUSEUM, geopend in 1838. Nieuw gebouw 1891. Catalogus door Mr. S. Muller Fz. 2e druk van 1904.

3. MUSEUM KUNSTLIEFDE, geopend in 1873. Nieuw gebouw 1905. Catalogus door Mr. A.D. de Vries Az., Dr. A. Bredius en Mr. S. Muller Fz. 1885. Met suppl. d.d. 1903.

4. MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID, geopend in 1884. Bevat eene kleine verzameling van oude en nieuwe kunstnijverheidsvoorwerpen, afgietsels, enz.

Enkele overblijfselen van achttiende-eeuwsche grotwerken zijn bewaard in den tuin van ROTSOORD, buiten Tolsteeg.

Een brandschel, gegoten door M. Meurs (1628), bevindt zich tegenover het huis Nieuwe Gracht 162.

Portretten der Zeeuwsche familie Lampsins (XVII-XVIII) worden bewaard in het huis Plompstorengracht 18.

Veldhuizen.

Van het KASTEEL NYEVELD zijn de grondslagen en eenig metselwerk bewaard in een, door een gracht omgeven, rechthoekig terrein bij de boerderij Nieuwveld, ten Z. van den weg van Oudenrijn naar Harmelen.

Oostelijk hiervan ligt de boerderij HET OUDE KLOOSTER met een gewelfden kelder en eenige zeer zware muren.

Venendaal.

In het (moderne) RAADHUIS worden bewaard: een zilveren bodeteeken, omstr. 1700, eenige stempels uit den Franschen tijd en een schilderij (gem. W.C. van Dijk 1856): 'De Venendalers gedurende den watersnood in de Geertekerk te Utrecht.'

Het veenschap van de Geldersche en Stichtsche Venen bezit een zilveren bodeteeken, omstr. 1700.

De NED. HERV. KERK (St. Salvator), gesticht in 1539, vergroot in 1753 en 1835, is een eenbeukige baksteenbouw met choor, aan de N. en Z. zijde langs vier traveeën verbreed. Steenen welving in het choor, overigens houten. Zij bezit:

Eiken preekstoel en doophek, beide zeer eenvoudig, (omstr. 1750).

Twee koperen lezenaars 1750 en '54, twee armluchters en zandlooperhouder van omstr. 1700.

Gezangborden met trekletters (XVIII).

Twee gladde zilveren avondmaalsbekers (XVII d).

In den dakruiter eene klok door Pieter Seest (1774).

De hardsteenen voet van de doopvont staat als schamppaal op den hoek van Hoofd- en Hoogstraat.

De SYNAGOGE bevat eenige zilveren siertorens en leeswijzers (XVIII?); drie koperen kroontjes (XVII c); twee kandelaars (omstreeks 1800); een kroon en eenige kandelaars van rood en geel koper (omstreeks 1840).

Tusschen de huizen Hoofdstraat A 60 en 61 een modern poortje, waarop zandsteenen leeuw (XVI), afkomstig uit Renen.

Vinkeveen C.A.

Vinkeveen.

De NED. HERV. KERK (1831) bevat:

Twee koperen kronen (XVII) en een arm voor doopbekken.

Fragmenten van banken (XVII).

Klok (XV) met uurwerk door Dirck de Graef (1719).

De R.K. KERK bezit:

Een koperen kroon (XVII).

Een kast (XVII a) en eene kist (XVIII).

Een schilderij (Italiaansch?, XVI b).

Een verguld zilveren kelk ($\pm$ 1600).

Een zilveren ampullenblad ($\pm$ 1700).

Eene klok van 1642.

Waverveen.

De NED. HERV. KERK (modern) bevat:

- Een koperen kroon, armluchter, zandlooper (XVII).
- Lezenaar (XVIII).
- Klok van Pieter Rockees (1755).

Vleuten.**De Meern.**

De NED. HERV. KERK is een eenbeukige baksteenbouw met torentje op den westgevel, naar het schijnt vergrooting (1834) eener in 1586 vermelde kapel (XV of XVI). Zij bevat:

- Twee koperen lezenaars en een doopbekkenhouder (XIX a).
- Koperen kroon (XVII c).
- Klok, door Petit en Fritsen, van 1821.

Het huis B 86 heeft een gepleisterd trapgeveltje, XVII.

Vleuten.

De NED. HERV. KERK (St. Willebrordus) heeft een baksteenen toren (XIII) met koepelgewelf en bezit:

- Een preekstoel en doophek (XVII).
- Twee zerken (begin en eind XVI).
- Avondmaalsbeker (± 1600).

De R.K. KERK bezit:

- Een verguld koperen ciborie (XVII d).
- Paramenten en lappen van zijde (midden XVIII en later).
- Schilderijen: landschap (XVII b) en drie portretten (1652, ± 1670 en 1717).

De smederij heeft eenen gevel van 1572.

Van het kasteel DE HAM bestaan nog: een voorpoort (1642), de kelders van een der vleugels, en een toren (XV), inwendig niet zonder belang (oude schoorsteenen).

Aan het kasteel DE ENGH herinneren twee Lodewijk XV hekpenanten aan den Vleutenschen weg. Een, achter de boerderij van dien naam gelegen, door een gracht omgeven terrein bevat de grondslagen van het kasteel.

Vreeland.

In het RAADHUIS een kist met opschrift: 'd' honderdste penningh, 1793'.

De NED. HERV. KERK (St. Joris?) is een eenbeukige baksteenen kerk met rechthoekig choor, uitgebouwde sacristie, nieuw-ommetelden toren, waarbij oude gevangenis. Inwendig zeer gehavend, vermoedelijk gebouwd: choor XIII, schip XIV. Gewelf der sacristie gemetseld, overigens hout. De kerk bevat:

Preekstoel, doophek en eenige banken, zeer eenvoudig (XVII).

Koperen doophekboog, twee kronen, lezenaars (XVII c).

Eene grafzerk van 1550 en eenige zerken (grootendeels bedekt), XVII.

De helft der steenen doopvont (XV) is in het Stedelijk Museum te Utrecht.

Van het slot, gesticht omstr. 1260 en in 1529 afgebroken, is een deel der grondslagen aanwezig, vermoedelijk van den in 1680 begonnen herbouw. Een oude plattegrond wordt bewaard in het kasteel Zuilen.

Achter de kerk, een paar oude gevels, omstr. 1600, aan de huizen gemerkt 189 en 193.

Langs de Vecht:

BREEVECHT (1793).

WALLENSTEIN, overblijfsel van ijzeren hek (XVIII).

SLOTZIGT (XVIII).

Vreeswijk.

De NED. HERV. KERK is een eenvoudige baksteenbouw van 1682. Zij bevat:

Eiken preekstoel en banken (XVII d).

Koperen lezenaar (1683), kroon en doopbekkenhouder (XVII d).

Twee zilveren gegraveerde avondmaalsbekers, geschonken in 1651, en schotel van 1762.

De R.K. ST.-BARBARAKERK (1806, vergroot 1848) bezit: een koperen kandelaartje (XIV?), een verguld zilveren, gedreven kelk (omstreeks 1600) en een orgel van 1816.

Gevelsteen en zijn bewaard in de huizen A 137 (XVII) en A 201 (XVIII).

Het huis A 204 heeft een met beeldhouwwerk versierde onderpui (XVIII d).

Huis A 114 met gezwenkten gevel, ankers en hardsteen stoepaal (XVII c).

In den molen, steen ter herdenking der eerste-steenlegging in 1666.

Werkhoven.

De NED. HERV. KERK is een eenbeukig gebouw, zonder choor (afgebroken) en met westtoren, waarin koepelvormig kruisgewelf. Alles van tuf. Verminkt in 1831, hersteld in 1862. Modern houten gewelf. De oude gedeelten zijn uit de XIIe eeuw. De kerk bevat:

Eiken preekstoel en banken (1680).

Koperen kroontje, omstr. 1700.

In den toren: uurwerk van 1691 en eene klok, gegoten door Steven Butendiic (1480).

De R.K. KERK bezit een gedreven, verguld zilveren kelk (stam en nodus XVI, voet XVII, cuppa modern) en een koperen kandelaar, XV d.

Het KASTEEL BEVERWEERD, vermeld in 1296, is van 1835-'62 geheel verbouwd op de oude grondslagen en, naar het schijnt, met behoud van oude muren. Gesmeed ijzeren hek, tuinbeelden en hekpalen (XVIII c). In de nabijheid van dit huis zijn in 1844 Romeinsche oudheden gevonden: een graf (thans in het museum te Leiden), munten en steenen kogels.

Aan het kerkplein staat een huis met versierde ankers (XVII a, b).

Eenige boerderijen dragen jaartallen, o.a. 1671 en 168. (A N°. 52).

Westbroek.

Het RAADHUIS bevat een kast van 1746.

De NED. HERV. KERK is eene driebeukige, baksteen kerk, (midden XV) met choor, sacristie en toren van omstr. 1500. De spits is in 1753 vernieuwd. Gewelven in choor en sacristie gemetseld, overigens hout. Zij bevat:

Twee koperen kronen en eenig ander koperwerk (XVII).

Een koperen lezenaar (1777).

Een preekstoel, doophek en bank (midden XVII).

Verschillende tekst- en rouwborden (XVII en 1735).

Een toetssteen grafbeeld (1372) van Boudewijn van Sterckenburch, wijbisschop onder Jan van Arkel.

Een gebeeldhouwd epitaaf (1543).

Een gesmeed ijzeren deurgreep (XVI a).

Een wijzerbord (1787).

Eene klok (XVI a) en eene door Gheraert Koster (1611).

In het huis Kerkdijk 5 is ingemetseld een steen met opschrift: Roosendal (XVII of XVIII).

Wijk bij Duurstede.

a. Romeinsche en Frankische oudheden

zijn in groot aantal gevonden, in 1841 en later, in de velden aan de Hoogstraat buiten de stad: overblijfselen der Romeinsche vesti-

ging Batavodurum en van het latere Dorestat, in de negende eeuw herhaaldelijk geplunderd en verwoest. De vondsten berusten thans grootendeels in het museum te Leiden, een gouden haarband (XI) in het Rijksmuseum te Amsterdam.

b. Verdedigingswerken, burchten.

1. Van het KASTEEL (als castrum Dorestate vermeld VII d, verbouwd XV c, d, tot ruïne vervallen XVII c, d) staat nog: een muurfragment met onderbouw van ronden muurtoren (XIII); een vierkant donjon met overblijfselen van ton- en koepelgewelven, waarbij een op ribben (XIII a) en een ten deele achtkante toren, beneden met koepelgewelf, verdieping met achtdeelig gewelf in het midden op pijler gedragen (beide XIII), daarboven verdieping met stergewelf, schouw en kraagsteenen met het embleem van bisschop David van Bourgondie (tondeldoos), vierde en vijfde verdieping, thans één, met schouw en oud schietgat. De drie laatste verdiepingen XV. Trap, ten deele met spiraalvormig gemetseld gewelf. Alles baksteen. Moderne houten spits.

Van de in 1442 begonnen ommuring der stad is nog over:

de *Runmolenpoort* (XV), thans onderbouw voor den molen 'Rijn en Lek'.

c. Pompen.

Twee (hardsteen) 1759, op de markt.

d. Burgerlijke openbare gebouwen.

Het RAADHUIS, gebouwd in 1662, eenigszins verbouwd in 1808. Men bewaart er Romeinsche en Frankische oudheden; romaansche sleutels; kannetjes en steengoed, waarbij een met wapen van Johan van Buchel (1600); twee eenvoudige hellebaarden; houten beker van het St. Jozefsgilde (1678); lijst met geschilderde wapens van regeeringspersonen tot 1782.

e. Kerkelijke gebouwen.

1. De NED. HERV. KERK (St. Jan Baptist), waarin in 1366 een kapittel werd opgericht, is een driebeukige kruiskerk van bak-

steen met ruim gebruik van zandsteen, welker choor (dat een omgang heeft gehad) in het laatst der XVe eeuw is afgebrand. Steenen welven in N. zijbeuk en transept, overigens hout. Behalve het, oudere, deel van het Z. zijschip is de kerk grootendeels tweede helft XV. De onvoltooide westtoren dagteekent van 1486. De kerk bevat:

Eenvoudigen eiken preekstoel, omstr. 1792 en banken (XVII d).

Drie koperen kronen (1723); twee lezenaars (± 1700 en 1792) en dubbelen luchter (XVIII d).

Orgel (XVII a, b); klein orgel op een galerij met positief (XVI a, b).

Gebeeldhouwde zerk (XV); dito 1514 (in den muur gemetseld), 1529 (fragment) en 1590; voorts zerk met wapens Sender-Nellesteyn; zerk van 1783 en koperen grafplaat, 1804; zes regenteborden (1706-1775) en eenige fragmenten.

Schilderij met ontwerp van den toren.

Twee gegraveerde zilveren avondmaalsbekers (1614).

In den toren vier klokken: van 1506 door Willem van Wou; van 1515; van 1519 door H.v. Burch en van 1717 door J.A. de Grave.

2. De R.K. KERK (1818) bezit: (in de pastorie) eenige laatgothische beelden (XV en XVI); eenige schilderijen, o.a. Bruiloft van Cana en twee triptykvleugels (XVI); (in de kerk) een zilveren ciborie (XVII d); dito monstrans (XVIII c); dito kelk (XVIII a); zilveren bekleeding eener tabernakeldeur (XVIIc); twee gedreven zilveren vrouwebeelden en expositietroon (XVIII c); dito godslamp (XVIII c), wierookscheepje en wierookvat (XVII d); twee dito lijsten voor canonborden (XVIII d); kazuifel met borduurwerk (XVIII c); twee koperen kronen (midden XVIII); zes armluchters (XVIII c. d) en zes kandelaars (XVII d).

f. Gebouwen van liefdadigheid.

SINT-EWOUDS- EN SINT-ELISABETHSGASTHUIS, gesticht in 1400 door Willem van Abcoude. Twee beelden op het toegangshek (± 1700), achtkant kloktorentje (± 1700), overigens gemoderni-

seerd. De voormalige kapel is thans eetzaal. Het gasthuis bezit 21 geschilderde portretten, waaronder oude copieën naar portretten van den stichter en Jacob van Gaesbeek († 1459); een kinderportret (1643); een mansportret (1635); een graaf van Nassau Rochefort, heer van Zuilenstein.

Schilderij: het H. Avondmaal, met portret van den stichter (XVII).

g. Particuliere gebouwen.

Behalve eenvoudige trapgevels (XV en XVII) ter zijde van verschillende woonhuizen, zijn op te merken:

1. Trapgevel met oude ankers in een zijstraat van de Veldpoortstraat (XVII a, b)
2. Gevelsteen (1658), Veldpoortstraat A 152.
3. Gevelsteen (XVIII b), Markt, naast A 228.
4. Stoeppalen met wapenschilden (XVI c, d), Markt A 72.
5. Ankers van ± 1600, A 437.
6. Gevelsteen en twee koppen (1613), A 290.

Willeskop.

In de moderne boerderij WELGELEGEN, steen met vers en 1671.

Daarnaast, boerderij met oude deuromlijsting, vensters en ankers (XVII a).

Willige Langerak.

Kabauw.

De R.K. KERK bezit drie koperen kroontjes, omstr. 1700.

Het huis VOSHOEF heeft eenvoudige ankers (XVII a).

Het huis B 10 gevelsteen met 1636, en ankers.

B 17, gevelsteen (XVII b).

B 37, penanten met leeuwen voor inrijhek, omstr. 1700.

Willige.

De NED. HERV. KERK, baksteenbouw (XVIII), verbouwd in 1863 en vergroot in 1893, heeft eenen toren, waarvan de eerste steen, blijkens opschrift, is gelegd in 1627. Bij de kerk zijn overblijfselen van fundamenten der vroegere kerk te zien. Zij bevat:

Eiken preekstoel, doophek, drie banken (1650).

Twee koperen kroontjes en standaard voor zandlooper (XVII), doopbekkenhouder, twee lezenaars (gemarkt G. van den Berg) en doophekboog (1765).

Enkele boerderijen (XVII).

Wilnis.

De NED. HERV. KERK (modern) bevat:

Orgel (Lodewijk XV), afkomstig uit de R.K. kerk te Kralingen.

Koperen kroon (XVII c), twee lezenaars en doophekbogen (XVII d).

In de consistoriekamer: gedenksteen van den bouw der vorige kerk (1739); eiken tafel (XVII).

In den toren: naamlijst der predikanten, sinds 1598; klok van 1541 door Jan Waghevens.

Woudenberg.

De NED. HERV. KERK, uit- en inwendig gemoderniseerd, is een eenbeukige baksteenbouw, met nieuwen uitbouw ter plaatse van het choor, en westtoren (XV).

De kerk bezit:

Een eiken preekstoel (XVII a).

Eenvoudige eiken heerenbank (XVII c).

Drie koperen kronen, arm voor doopbekken, eenige blakers (XVII) en een lezenaar, geschonken in 1708.

Twee zilveren avondmaalsbekers met wapen van Bloys (XVIII).

In den toren eene vroeg-vijftiende-eeuwsche klok en eene door Henricus de Borch, 1512.

Ter plaatse van het huis LICHTENBERG, herkenbaar aan de gracht, staat een gebouw, ingericht tot drie arbeiderswoningen, vermoedelijk overblijfsel van het huis of een bijgebouw, blijkens oude zolderingen en trap, gekruiswelfde kelders en gemetselden schoorsteen met wapen (XVI).

De z.g. PYRAMIDE VAN AUSTERLITZ, in 1804 opgeworpen door Fransche en Bataafsche troepen onder generaal Marmont en toen bekroond met houten obelisk, welke laatste, in 1808 reeds verdwenen, in 1894 door een steenen is vervangen. De in de pyramide geplaatste bus met overblijfselen der oorkonde is thans in het Rijksmuseum te Amsterdam.

In de nabijheid: de KOEPEL (1840), waaraan zes zuilen der voormalige Amsterdamsche beurs (XVII a).

Zegveld.

De NED. HERV. KERK (1862) bevat:

Een koperen lezenaar, doopbekkenhouder en armluchter (XVII b?)

Een onbeduidend huisje heeft in de gevelankers: 1793.

Zeist.

Bij de NED. HERV. KERK (St. Petronella), op de plaats eener romaansche in 1843 gebouwd, staat nog de oude toren, van baksteen, vermoedelijk XIII a, geheel gecement en versierd in quasi-gothiek in 1843. De kerk bezit:

Afbeelding der oude kerk.

Twee koperen lezenaars (XVII d).

Tufsteenen doodkist (XI) en urn.

Twee gegraveerd zilveren bekers (XVIII d); twee dito van 1835; twee eenvoudige zilveren schotels(1820); een zilveren kan (1751).

In den toren eene klok van 1699.

Het HUIS ZEIST, gesticht door Willem van Nassau, heer van Odijk en Cortgene, draagt het jaartal 1686.

Gebouwen der MORAVISCHE BROEDERSCHAP (hier gevestigd in 1746), deftige woonhuizen uit 1750, met eenvoudige kerk van 1768. In de vrouwenafdeeling eene schilderij betreffende het zendingswerk, omstr. 1750.

Zuilen.

In het moderne RAADHUIS een eenvoudige kast (1764).

De NED. HERV. KERK (1847) bezit twee zilveren avondmaalsbekers (XVIII d?).

Buiten het dorp: ommuurd kerkhof met eenvoudige poort, gesticht in 1787.

Het KASTEEL ZUILEN, gesticht vóór 1302, in 1752 verbouwd naar plannen van Jacob Marot, heeft, met uitzondering van de kelders en de vier hoektorens (XV) een achttiende-eeuwsch karakter. Inwendig eenige stucplafonds en schoorsteenen (XVIII c), een plafondschildering (XVIII) en een, met gobelins (omstr. 1700, zelfde fabriek als de behangsels in Gunterstein) behangen, zaal. Eenige oude meubelen, porselein en glaswerk (Wolf's glazen). Een wapenbord uit de kerk van Zieriksee, een gebrandschilderd ruitje met wapen van Deyl en 156. Huisarchief, waarin zegels (XIV en later). Omstreeks 200 schilderijen (Van Aelst, Bloemaert, Cuyp, Van Helt Stocade, Hoet, Honthorst, Maes, Moreelse, Netscher, Saftleven, enz.), waarbij oude copieën naar portretten van Jacoba van Beieren en Frank van Borselen, portretten van Ledenberch, Jacob Cats en familie Van Tuyll.

Plattegrond en afbeeldingen van het huis, rekeningen voor de

ontwerpen van Jacob Marot (1744-'45). Plattegrond van het kasteel Vreeland.

Bij het kasteel, poortgebouw in berg- en baksteen, waarin gemetselde trap en schoorsteen met wapenfries, XVI a.

Om een gedeelte van den tuin, muur met nissen, XVIII.

Het huis ZWANENVECHT, XVII b, sterk gewijzigd, heeft eenen gevelsteen.

Chronologisch overzicht der voornaamste bouwwerken.

Boerenwoningen.

Zestiende eeuw:

Benschop, 1561 en XVIId.

Zeventiende eeuw:

± 1600,	Nieuw-Loosdrecht.
1611,	Noord-Polsbroek.
1613,	Loopik.
1617,	Noord-Polsbroek.
XVIIa,	Renswoude (de Groote Vliet).
1638,	Bozenhoven.
1643,	Noord-Polsbroek.
± 1650,	Loopik.
1661,	Eemnes-Binnen.
1676,	Nichtevecht.
1679,	Loopikerkapel.

Citadel.

1530,	Utrecht (Vredenburg).
-------	-----------------------

Gasthuizen.

Vijftiende eeuw: Renen; Wijk bij Duurstede.

Zestiende eeuw: Amersfoort (St. Pieter); Utrecht (Leeuwenberch).

Zeventiende eeuw: Amersfoort (de Poth); IJsselstein; Utrecht (Barthelomeï).

Gestichten van liefdadigheid.

(Zie ook Gasthuizen.)

Zestiende eeuw: Montfoort (Oudemannenhuis, ± 1506).

Zeventiende eeuw: Utrecht (Burgerweeshuis; Fundatie van Pallaes, 1651).

Achttiende eeuw: Utrecht (Fundatie van Renswoude, 1757).

Hunebed.

De Vuursche.

Kapellen.

Vijftiende eeuw: Amersfoort (St. Agatha); de Haar; Isselt; Renen; Utrecht (St. Ursula, zie sub e, n°. 10; Minderbroeders); Wijk bij Duurstede (St. Ewoudsgasthuis).

Zestiende eeuw: Amersfoort (St. Pietersgasthuis; St. Rochus; zie sub f, n°. 4); Montfoort (Kommanderij; Oudemannenhuis); Utrecht (St. Agnieten, 1512-1516; St. Catharina).

Zeventiende eeuw: Amersfoort (St. Willebrordus en St. Bonifacius, 1696).

Kapittelzalen.

Vijftiende eeuw: Utrecht (Dom).

Zestiende eeuw: Utrecht (Minderbroeders).

Kasteelen.

Dertiende eeuw: Amerongen; de Haar; Harmelen; Loenersloot (Abkoude-Baambrugge); Maarsbergen (?); Natewisch; Rynesteyn; Sterkenburg (Driebergen); Walenburg; Weerdesteyn; Wijk bij Duurstede.

Veertiende eeuw: Doorn, 1356; de Haar; Heemstede; Hindersteyn.

Vijftiende eeuw: de Haar; de Ham; Isselt; Montfoort; Wijk bij Duurstede; Zuilen.

Zestiende eeuw: IJselstein; Lichtenberg; Rynesteyn; Te Vliet; Zuylesteyn.

Zeventiende eeuw:

1632,	Nijenrode.
1633,	Harmelen.
1633,	Oudegein.
± 1650,	Rijnhuizen.
1654,	Renswoude.
na 1673,	Amerongen.
1694,	Hardenbroek.
1695,	Heemstede.
Doorn;	Linschoten.

Achttiende eeuw:

1721,	Linschoten.
1752,	Zuilen.
1770,	Loenersloot (Abkoude-Baambrugge).

Negentiende eeuw: Beverweerd; Moersbergen; Sterkenburg (Driebergen).

Kerken.**Elfde eeuw:**

± 1050,	Utrecht (St. Jan).
1054,	Utrecht (St. Pieter).

Twaalfde eeuw:

Doorn; Utrecht (St. Nicolaas); Werkhoven.

Dertiende eeuw:

1248,	Amersfoort (St. Joris).
± 1259,	Utrecht (St. Gertrudis).
1288,	Utrecht (Dom).

Amerongen; Bunnik; Houten; Leersum; Nichtevecht; Utrecht (St. Jacob); Vreeland.

Veertiende eeuw:

Amersfoort (St. Joris, na 1340); Benschop; Eemnes-Buiten; Renen; Schalkwijk; Utrecht (Dom; Buurkerk); Vreeland; Wijk bij Duurstede.

Vijftiende eeuw:

1418,	Amerongen.
na 1417,	IJselstein.
1446,	Koten.
1469,	Utrecht (St. Catharina).

Abkoude-Proosdij; Amersfoort (St. Joris); Benschop; Breukelen-Nijenrode; Bunschoten; Doorn; Eemnes-Binnen; Harmelen; Jaarsveld; Kokkengen; Linschoten; Loenen; Loopik; Loopikerkapel; Montfoort; Neder-Langbroek; Nieuw-Loosdrecht; Renen; Soest; Ter A; Utrecht (Dom; St. Pieter; Buurkerk; St. Jacob; St. Nicolaas); Westbroek; Wijk bij Duurstede; Woudenberg.

Zestiende eeuw:

1525,	Maarsen.
1529-1550,	Utrecht (St. Catharina).
1536 en 1539,	Utrecht (St. Jan).
1539,	Venendaal.
1547,	Odijk.

Amersfoort (St. Joris); Baarn; Blauwkapel; Koten; Maartensdijk; de Meern; Utrecht (Dom).

Zeventiende eeuw:

1633,	Montfoort.
1639,	Renswoude.
1657,	de Bilt.
1659,	de Vuursche.

1672,	Nichtevecht.
1682,	Utrecht (St. Jan).
1682,	Vreeswijk.

Achttiende eeuw:

1745,	Utrecht (Luthersche Kerk).
1768,	Zeist (Moravische broederschap).
1772,	Neder-Langbroek.
1773,	Utrecht (Doopsgezinde Kerk).
1778,	't Waal.

Utrecht (Oud-Kath. St. Gertrudis); Willige.

Negentiende eeuw:

1804,	Schalkwijk.
1806,	Vreeswijk (St. Barbara).
1813,	Tienhoven.
1816,	Amersfoort (St. Franciscus Xaverius).
1819,	Jutfaas.
± 1819,	Elst.
1828,	Leusbroek.
1831,	Vinkeveen.
1833,	Kamerik.
1834,	Zuid-Polsbroek.
1839,	Utrecht (St. Augustinus).
1843,	Hoogland.
1844,	Achternveld.
1847,	Zuilen.

Kloosters.***Dertiende eeuw:***

Utrecht (Toren van het Regulierenklooster, zie sub f, n°. 11).

Veertiende eeuw:

Utrecht (Minderbroeders; St. Nicolaas, 1392).

Vijftiende eeuw:

Amersfoort (St. Agatha; St. Jan); IJsselstein; Utrecht (St. Ursula, zie sub e, n°. 10; Regulieren).

Zestiende eeuw:

1512-1516, Utrecht (St. Agnieten).
 na 1547, Amersfoort (St. Ursula).
 Utrecht (Minderbroeders; St. Catharina).

Kommanderijhuis.

± 1525, Montfoort.

Kruisgangen.

Twaalfde eeuw: Utrecht (St. Maria).

Veertiende eeuw: Utrecht (Minderbroeders).

Vijftiende eeuw: Utrecht (Dom, 1401 en 1460; Minderbroeders).

Zestiende eeuw: Amersfoort (St. Ursula, na 1547); Montfoort (Kommanderij);
 Utrecht (St. Catharina).

Landhuizen.

Zestiende eeuw: Coelhorst; Oudaen.

Zeventiende eeuw:

1617, Coelhorst.
 1635, Oud-Wulven.
 1681, Gunterstein.
 1686, Zeist.

Jepma; Oudaen; Ten Bosch; Zwanenvecht.

Achttiende eeuw:

1737, Groeneveld.
 1754, Goudestein.

Drakenstein; Over-Holland; Rupelmonde; Rustenhoven, Vechtvliet; Vreedenhoff.

Negentiende eeuw: Eyckenstein; Kanton.

Marktgebouwen.

1608,

Amersfoort (Botermarkt).

1657,

Amersfoort (Vischmarkt).

Paleizen.

Vóór 1121, Utrecht (Keizerpaleis Lofen).

XVIIId, Soestdijk.

1807, Utrecht (paleis van Lodewijk Napoleon).

Poortgebouwen.

Dertiende eeuw: Amersfoort (Plompe Toren).

Veertiende eeuw: Amersfoort (Binnen-Kamppoort).

Vijftiende eeuw: Amersfoort (Koppelpoort); IJselstein (Walkade); Kasteel Montfoort; Wijk bij Duurstede (Runmolenpoort).

Zestiende eeuw: Amersfoort (Waterpoort Monnikendam); Houten; Kasteelen Rynesteyn en Zuilen.

Zeventiende eeuw:

1617,	Kasteel Groenesteyn.
1642,	Kasteel de Ham.
1642,	Kasteel Weerdesteyn.
1647,	Kasteel Hindersteyn.

Raadhuizen.

Zeventiende eeuw:

± 1600,	Achttienhoven; Maartensdijk.
XVIIa,	IJselstein.
1662,	Wijk bij Duurstede.

Achttiende eeuw:

± 1738,	Renen.
1780-1782,	Amersfoort.

Negentiende eeuw:

1824,	Utrecht.
-------	----------

Torens (van kerken en kapellen).

Elfde eeuw: Utrecht (St. Jan).

Twaalfde eeuw: Maarsen; Utrecht (St. Nicolaas); Werkhoven.

Dertiende eeuw: Amersfoort (St. Joris); Benschop; Bunnik; Doorn; Haarzuilens; Houten; Kokkengen; Leusden; Nichtevecht; Schalkwijk; Utrecht (St. Gertrudis; Regulieren); Vleuten; Zeist; Zuid-Polsbroek.

Veertiende eeuw:

1321-1382, Utrecht (Dom).

Schalkwijk; Utrecht (Buurkerk).

Vijftiende eeuw:

1439, Eemnes-Binnen.

1471 in aanbouw, Amersfoort (O.L. Vrouw).

1486, Wijk bij Duurstede.

1492-1531, Renen.

Abkoude-Proosdij; Amerongen; Amersfoort (St. Joris); Benschop; Bunschoten; Eemnes-Buiten; Harmelen; Houten; IJselstein; Jaarsveld; Linschoten; Montfoort; Neder-Langbroek; Nieuw-Loosdrecht; Soest; Ter A; Utrecht (St. Jacob); Woudenberg.

Zestiende eeuw:

1492-1531, Renen.

1567 en 1599, IJselstein.

Baarn; Blauwkapel; Kamerik; Leersum; Loenen; Maartensdijk; Over-Langbroek; Westbroek.

Zeventiende eeuw:

1627, Willige.

1635, Kokkengen.

Achttiende eeuw:

1705, Breukelen-Nijenrode.

Negentiende eeuw:

1839, de Bilt.

Vleeschhuis.

1637,

Utrecht.

Woonhuizen.***Vijftiende eeuw:***

1467-1468, Utrecht (Zoudenbalch.)

Utrecht (Loenersloot).

Zestiende eeuw:

± 1500, Amersfoort (Kapelhuis).
 ± 1517, Utrecht (Paushuize).
 ± 1550, Utrecht (Munsterkerkhof 2).
 XVIb, Amersfoort (Groenmarkt 18).
 1569, Amersfoort (Muurhuizen 107).
 1572, Vleuten (smederij).
 XVIc, Utrecht (Klein Fresenburch).
 1593, Amersfoort (Muurhuizen 131).
 XVIId, Utrecht (Voorstraat 35).

Zeventiende eeuw:

± 1600, Bunschoten (Hoofdstraat A 38, 124, 126, 127).
 ± 1600, Kokkengen (Dorpstraat).
 1605, Amersfoort (Bloemendaal 35).
 1612, Amersfoort (St. Janskerkhof 39-41).
 1613, IJselstein (Utrechtsche straat 104).
 1618, Amersfoort (Havik 14-16).
 1619, Amersfoort (Lange straat 11).
 1619, Utrecht (Voorstraat 14).
 1620, Renen (Heerenstraat A 216).
 1623, IJselstein (Benschopperstraat 268).
 1625, Bunschoten (Hoofdstraat A 122).
 XVIIa, Amersfoort (Muurhuizen 57); Renen (Rijnstraat A 277 en 281); Utrecht (Drift 17 en Neude 35-36).
 1628, Amersfoort (Lange straat 45).

1630,	IJselstein (Utrechtsche straat 229).
± 1640,	Amersfoort (Lavendelstraat 10; O.L.-Vrouwestraat 39).
1645,	Utrecht (Keizerstraat 35 en Begijnhof 5).
± 1650,	Utrecht (Janskerkhof 13 en 16; Achter St. Pieter 14; Nieuwe Gracht 58; Witte Vrouwenstraat 10).

XVIIb,	Utrecht (Achter St. Pieter 20); Wijk bij Duurstede (Veldpoortstraat).
1657,	Amersfoort (Lavendelstraat 1).
1661,	Amersfoort (Hof 20).
1663,	Amersfoort (Kromme straat 34).
1664,	Amersfoort (Havik 22).
1665,	Utrecht (Achter St. Pieter 8).
1687,	Amersfoort (Kamp D 10).
1698,	Amersfoort (Lange straat 102).

Achttiende eeuw:

± 1700,	Utrecht (Kromme Nieuwe Gracht 33).
1715.	Harmelen (huis A 15).
± 1725,	Utrecht (Janskerkhof 12).
1740,	Amersfoort (Kamp A 75).
1747,	Amersfoort (Lange straat 114).
1750,	Zeist (huizen der Moravische Broederschap).
1767,	IJsselstein (Benschopper straat 265).
± 1780,	Amersfoort (Meisjespensionaat).
1780-'82,	Amersfoort (Raadhuis).
XVIIIId,	Vreeswijk (huis A 204).

Topographisch Register.**A.**

	Bladz.
den Aard	52
Abkoude (slot)	6
Abkoude-Baambrugge	5
Abkoude-Proosdij	5
Achternveld	52
Achttienhoven	6
Amerongen	6
Amerongen (Kasteel)	7
Amersfoort	7
Asschat	35
Austerlitz (Pyramide van)	89

B.

	Bladz.
Baambrugge	5
Baarn	15
Batavodurum	85
Beek en Hoff	37
Benschop	17
Beverweerd	84
Beyerskameren	71
de Bilt	18
Bisschopshof	54
Blauwkapel	40
Boom en Bosch	20
Bozenhoven	42
Brandaa	77
Breevecht	82
Breukelen-Nijenrode	19

Breukelen-St. Pieters	20
Breyerskameren	71
Broekhuizen	35
Bruntenhof	71
Bunnik	20
Bunschoten	21

C (zie K).

D.

	Bladz.
Doorn	22
Doorn (Huis)	22
Doornenburgh	40
Dorestat	85
Drakenstein	17
Driebergen	22

E.

	Bladz.
Eemnes	23
Eemnes-Binnen	23
Eemnes-Buiten	24
de Eendracht	24
Elst	46

	Bladz.
Emmikhuizen	49
de Engelaar	49
de Engh	82
Eyckenstein	41

F.

	Bladz.
Fresenburch	72
Fundatie van Pallaes	71
Fundatie van Renswoude	72

G.

	Bladz.
Gansenhoef	40
de Geer	31
Geynwens	5
Geynwyck	5
Goudestein	40
Groenesteyn	33
Groenevecht	20
Groeneveld	17
Gronsveldkamers	71
de Groote Vliert	49
de Groote Zwarte Steeg	35
Groothof	52
Groot-Zandbrink	52
Gunterstein	20

H.

	Bladz.
de Haar	25
Haarzuilens	25
de Ham	81
Hamersveld	35
Hardenbroek	23
Harmelen	25
Harmelen (Huis)	26
Heemstede (Huis)	27
Heetveld	35
Hindersteyn	33
Hoogehuis	15
Hoogland	26
Houderinge	19
Houten	26

I.

	Bladz.
IJselstein	27
IJselstein (Kasteel)	28
Isselt	51

J.

	Bladz.
Jaarsveld	30
Jaarsveld (Huis)	30
Jepma	45
Jutfaas	30
Jutfaas (Huis)	31

K.

	Bladz.
Kabauw	87
Kamerik	31
Kanton	16
Klein Fresenburch	73
Klein Hoolhorst	52
Kloosterhoeve	26
Coelenberg	19
Coelhorst	26
de Koepel	89
Kokkengen	32
Komt al bij beurten	36
de Koning van Portugal	73
Koten	32
Cromwijck (Nieuw-Maarseveen)	40
Kromwijk	36

L.

	Bladz.
Langbroek	33
het Lange Huis	51
Leersum	34
Leeuwenberch	70
Leeuwenburg	40
Leeuwensteijn	36
Leusbroek	35
Leusden	35
Lichtenberg	89
Liefhoven	36

	Bladz.
de Lindeboom	24
Lindenhoff	5
Linschoten	35
Linschoten (Huis)	36
Loenen	36
Loenersloot (Abkoude-Baambrugge)	5
Loenersloot (Utrecht)	72
Lofen	54
Loopik	37
Loopikerkapel	38
Loosdrecht	38
Lunenburg	33

M.

	Bladz.
Maarn	39
Maarsbergen	39
Maarsen	39
Maarseveen	40
Maartensdijk	40, 41
Manenburg	53
de Meern	81
Mijdrecht	41
Moersbergen	22
Molenstein	23
Monnikendam	8
Montfoort	42
Montfoort (Kasteel)	42

N.

	Bladz.
Natewisch	7
Neder-Langbroek	33
Nichtevecht	44
Nieuwerhoek	37
Nieuw-Loosdrecht	38
Nieuw-Maarseveen	40
Nijenrode	20
Noord-Polsbroek	45
Nyeveld	79

O.

	Bladz.
Odijk	45
Oostbroek	18
Oudaen	20
Oudegein	31
het Oude Klooster	79
Oudenrijn	45
Oud-Loosdrecht	39
Oud-Maarseveen	40
Oud-Wulven	27
Over-Holland	37
Over-Langbroek	34

P.

	Bladz.
Paushuize	54, 72
Peking	16
Polsbroek	45

Polsbroekerdam	18
Postwyck	5

R.

	Bladz.
Renen	46
Renswoude	48
Renswoude (Kasteel)	49
Rijnhuizen	31
Rijzenburg	49
Roosendaal	6
Roosendal	84
Rotsoord	73, 79
Rupelmonde	37
Rustenhoven	41
Ruwiel	50
Rynauwen	21
Rynesteyn	32

S.

	Bladz.
Sandenburg	33
Sandwijck	19
Schalkwijk	50
Schonauwen	27
Slotzigt	82
Snorrenhoef	52
Soest	50
Soestdijk	16
Soesterberg	51

	Bladz.
Spakenburg	22
Sparrendael	23
Starnheim	6
Sterkenburg (Driebergen)	22
Sterkenburg (Utrecht)	53
Sterrenburg	53
Sterreschans	37
Stoutenburg	52

T.

	Bladz.
Ten Bosch	40
Ter A	50
Te Vliet	38
Tienhoven	52
Tjepmahoeft	45
de Treek	35
Tul en 't Waal	52

U.

	Bladz.
Utrecht	50, 52

V.

	Bladz.
Valkenheining	5
Vechten	20

Vechtoever	40
Vechtvliet	20
Veldhuizen	79
Venendaal	79
Vinkeveen c.a.	80
Vleuten	81
Voshoef	88
Vredenburg	53
Vredenoord	20
Vreedenhoff	37
Vreeland	82
Vreeland (Slot)	82, 91
Vreeswijk	83
de Vuursche	16

W.

	Bladz.
't Waal	52
Walenburg	33
Wallenstein	82
Waverveen	81
Weerdesteyn	33
Werkhoven	83
Westbroek	84
Wijk bij Duurstede	65, 84
Wijk bij Duurstede (Kasteel)	85
Willeskop	87
Willige	88
Willige Langerak	87
Wilnis	88
Windlust	33
Woudenberg	88
Wulvenhorst	36

Z.

	Bladz.
Zegveld	89
Zeist	89
Zeist (Huis)	90
Zijdebalen	75
Zonnenburg	53
Zorgwijk	30
Zoudenbalch	70, 72
Zuid-Polsbroek	46
Zuilen	90
Zuilen (Kasteel)	82, 90
Zuilenburg	34
Zuylesteyn	34
Zwanenburg	31
Zwanenvecht	91